

<https://jas.ui.ac.ir/?lang=en>

Journal of Applied Sociology

E-ISSN: 2322-343X

Vol. 34, Issue 1, No.89, Spring 2023, pp. 113-138

Received: 26.05.2022 Accepted: 28.12.2022

Research Paper

Phenomenology of the Consequences of Women Heads of households' Perceptions of Social Support

Golamreza Tabrizikahou

Ph.D. Student in Counseling, Department of Psychology and Counseling, Aras International Campus, University of Tehran, Tehran, Iran
reza.tabrizi@ut.ac.ir

Keyvan Salehi *

Associate Professor, Division of Research and Assessment, Faculty of Psychology & Education, University of Tehran, Tehran, Iran
Kayvansalehi@ut.ac.ir

Hossein Keshavarz Afshar

Assistant Professor, Department of Psychology and Counseling, Faculty of Psychology & Education, University of Tehran, Tehran, Iran
keshavarz1979@ut.ac.ir

Yaser Madani

Assistant Professor, Department of Psychology and Counseling, Faculty of Psychology & Education, University of Tehran, Tehran, Iran
yaser.madani@ut.ac.ir

Introduction

Today, the number of female heads of households is increasing all over the world, especially in Iran, while everyone agrees that they are a vulnerable group, which needs to be supported. This support is often provided by families and friends, as well as governmental and quasi-governmental institutions. However, it seems that their perceptions about these supports are more important than the supports themselves. This study was designed with the aim of investigating these women's perceptions about social support.

Materials and Methods

In this research, which was conducted through the phenomenological method, 21 participants from among the women heads of households in Mashhad City were selected by using a targeted method in the fall of 2022. Then, the maximum distribution process was followed until the theoretical saturation was reached. The participants told their stories about the mentioned supports during a semi-structured interview. After the completion of the interview phase, all the narratives were carefully reviewed and coded to provide the necessary background for comparison, classification, and recognition of differences. Again, the extracted classes were examined to see if they had sufficient descriptive power and implications for the data. The process of modification and revision continued until it seemed that the modified classes were compatible with the interview data. Then, the above classes were examined with the aim of drawing the results

The findings showed that the women heads of households were basically supported by the three sources of family, friends, and governmental and semi-governmental institutions. These supports were provided in the forms of emotional, instrumental, informational, and financial supports based on proximity to the recipients. Families offered them emotional and economic supports, but opposed their presence in the public arena. Friends offered a wider range of support to these women, including emotional, advisory, economic, occupational, and spiritual supports. Also, government departments and non-governmental organizations helped to develop their professional skills by holding empowerment courses in addition to providing economic aids, while the economic assistance of these institutions, could provide reproduction of poverty and debt crisis for many of these women if it were not consistent with the perspective of poverty alleviation. The interviewees believed that the strangers' supports would put them under suspicion, so they avoided being close to any sources of support that might harm them. Also, mistrust, instability, and poisoning of the

Discussion of Results and Conclusion

* Corresponding author

Tabrizikahou, G., Salehi, K., Keshavarz Afshar, H., and Madani, Y. (2023). Phenomenology of the consequences of women heads of households' perceptions of social support. *Journal of Applied Sociology*, 34(1), 113-138.

2322-343x / © University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

<https://doi.org/10.22108/jas.2022.133767.2294>

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.20085745.1402.34.1.6.6>

atmosphere had cast a shadow on the lives of the majority of them. The majority of the female heads of households showed a priority to go to their families and friends to receive emotional supports and some of them turned to official institutions to receive economic supports. However, the cultural consequences of widowhood, divorce, or celibacy had caused most of their interactions with these women. Almost all of them did not trust men and wanted their temporary presence while "living apart" just to meet their needs in most cases. Therefore, the mistrust, instability, and poisonous nature of the relationships, especially relationship with the opposite sex, cast a shadow on their request for support from all the three sources of family, friends, and governmental institutions, which provided the basis for appearance of contradictory perceptions of these supports. The two main axes of "trying to distance" and "rethinking a relationship" covered their perceptions of receiving supports. Due to lack of trust, some of them tried to distance themselves from others and minimize their levels of communication in this plagued atmosphere, while some others had created a kind of rethinking in receiving social support, ignoring the people's judgments around them, and looking to meet their needs. On the other hand, the majority of the female heads of households had transferred their links to some groups in cyberspace; yet, the concerns of the real world were still there for them, except that the virtual space had increased their powers of bargaining and choosing. At the beginning of the loss of a spouse, the widows mostly needed an emotional support and as the mourning period passed, they showed their financial, instrumental, and informational needs. The divorced women also needed more emotional support at the beginning of separation and then they craved for other supports. This was while the single women prioritized financial, instrumental, informational, and finally emotional independence, respectively. The results revealed that the society defined a new identity for the women, who had become the heads of households. Therefore, they defined their relations with the society in a special framework that they mostly did not benefit from. The feelings of rejection and isolation, pity, alienation, insecurity, and discomfort were among these consequences. In such an environment, these women tried to use various solutions, such as hiding their guardianship, returning to their paternal families, defining new relationships, distorting social

relations, restoring their identities, and overcoming the anxiety and psychological disturbance caused by guardianship. Such a lived experience, on the one hand, isolated and rejected them from within their groups, but on the other hand forced them to expand the radius of their social relations to secure a living and establish new relationships outside their groups. Naturally, social class is a determining factor in obtaining the opportunities and facilities that people have and can be the source of different inequalities. Therefore, being in a social class is an inevitable part of people's identities. The meaning of social class penetrates deep into the psychological system and forms a part of how one feels about oneself and others. It seems that ever since the theories and literature related to women heads of households have been formed, examination of their perceptions in their social classes and the feelings that come along with them have been an omitted element. However, examining individuals in their social classes is important because they can be a source of inequality. In this direction and in the context of time, families, friends, and governments have tried to promote women heads of households, who are in lower classes, to higher classes with their supports. Many of these studies show that the dissolution of the marital relationship is basically a stressful stage in the life of every female head of household (Bastos, 2009), because when a woman takes charge of the family, she has to draw a new identity for herself and start "redefining the relationship with the world outside herself" and adapting to the new situation. Going towards her family, friends, and official and unofficial institutions and redefining the people she is used to hanging out with are among her new relationships. Even now her social relations expand towards an unreal world. Therefore, some of these women turn to activities in cyberspace, a space that is full of structural contradictions for them, just like the real world. The narratives of the studied women heads of households about social supports showed that they tended to be supported by their families and friends. This result confirmed Habermas's idea in this field: "Basically, a distinction should be made between the rationality of the social system (official body) and the rationality of the life world (informal groups)."

Keywords: Phenomenology, Social Support, Lived Experience, Female Head of Household

مقاله پژوهشی

پدیدارشناسی تجربه زیسته زنان سرپرست خانوار از حمایت‌های اجتماعی

غلامرضا تبریزی کاهو، دانشجوی دکتری گروه روان‌شناسی و علوم تربیتی، مشاوره، پردیس بین‌المللی ارس، دانشگاه تهران، تهران،

ایران

reza.tabrizi@ut.ac.ir

کیوان صالحی ^{ID} *، دانشیار بخش تخصصی پژوهش و سنجش، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

keyvansalehi@ut.ac.ir

حسین کشاورز افشار، استادیار گروه روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران، تهران، ایران

keshavarz1979@ut.ac.ir

یاسر مدنی، استادیار گروه روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران، تهران، ایران

yaser.madani@ut.ac.ir

چکیده

زمینه و هدف: شواهد نشان می‌دهد برخلاف روند افزایشی سرپرستی خانوارها توسط زنان، کیفیت و کمیت حمایت‌های اجتماعی از ایشان ارتقا نیافته است؛ این امر به بروز و تشدید مشکلات و آسیب‌هایی فردی و اجتماعی دامن زده است؛ از این رو در پژوهش حاضر تلاش شد تا با واکاوی در تجربه زیسته ایشان از حمایت‌های اجتماعی و شناخت عمیق مسائل و معضلات این قشر در معرض آسیب، راهکارهای مناسب ارائه شود. روش: این پژوهش با روش پدیدارشناسی و مصاحبه با ۲۱ زن سرپرست خانوار شهر مشهد، که به شیوه هدفمند و با روش‌های نمونه‌گیری ملاکی و بیشینه پراکنش انتخاب شده بودند، اجرا شد. داده‌ها با استفاده از مصاحبه نیمه‌ساختارمند، گردآوری و سپس با روش گلازی تحلیل شد. یافته‌ها: زنان سرپرست خانوار، حمایت‌های اجتماعی را در چهار مضمون شامل «تجربه زیسته از حمایت»، «عزت نفس»، «رفتار حمایت‌کننده» و «پیوندهای اجتماعی» ادراک می‌کنند. حمایت‌ها برای عده‌ای موجب رشد عزت نفسشان می‌شود؛ در مقابل، گروهی معتقدند که عزت نفسشان کاهش می‌یابد. همچنین براساس اینکه این حمایت‌ها توسط چه کسانی و با چه هدفی صورت می‌گیرد، ادراک آنان در قالب مضامین دیگری تجربه می‌شود. برخی معتقدند که این حمایت‌ها پیوندهای اجتماعی‌شان را مستحکم می‌کند و گروهی اعتقاد دارند که منزوی‌تر شده‌اند. فضای حمایتی برای بیشتر آنان بر بی‌اعتمادی، به‌خصوص نسبت به مردان بنا شده است؛ بنابراین همنوایی و کناره‌جویی، محورهای اصلی پیوندهای اجتماعی آنان است؛ ولی برای بیشتر آنان این حمایت‌ها به‌عنوان یک ضربه‌گیر روانی عمل می‌کند.

واژه‌های کلیدی: پدیدارشناسی، حمایت اجتماعی، تجربه زیسته، زنان سرپرست خانوار.

* نویسنده مسؤول:

تبریزی کاهو، غ؛ صالحی، ک؛ کشاورز افشار، ح. و مدنی، ی. (۱۴۰۲). «پدیدارشناسی تجربه زیسته زنان سرپرست خانوار از حمایت‌های اجتماعی». *جامعه‌شناسی کاربردی*، ۱۳۸-۱۱۳، (۱)۳۴.

مقدمه

یکی از مظاهر تمدن بشری، زندگی در خانواده است؛ زیرا چنین شکلی از زیست به او اجازه می‌دهد که امیال و غرایزی مانند عشق به هم‌نوع و نیازهای جنسی را که در دوره پیش‌تمدنی^۱ در قالب رمه‌های نخستین به ارضا می‌رسانیده است، در چارچوبی جدید و جامعه‌پسند تعریف کند. قالبی که از یک سو در مسیر ارضای تکانه‌های^۲ او محدودیت ایجاد می‌کند و از سوی دیگر ضمن اینکه قدرت جمع را جایگزین قدرت فرد می‌کند، از دارایی‌های او و از جمله خانواده او نیز محافظت می‌کند (سید شریفی و همکاران، ۱۳۹۸). با این حال انسان آسوده‌خاطر کمی که به خود آمد، به این نتیجه رسید که در اثر هم‌خانگی با افرادی که در فرهنگ و تمدن از آنان با عنوان «خانواده»^۳ یاد می‌شود، نوعی پیوندجویی^۴ و جاذبه بین فردی به وجود آمده است (نازکتبار و همکاران، ۱۳۹۴).

این بخش از زندگی بشر نیز به دلایلی، مانند ناملایمات طبیعی، نبود تناسب اخلاقی زوجین، مرگ یکی از آنان و پیمان‌شکنی زناشویی نتوانست خشنودی آرمانی، که او به دنبالش بود، را برایش فراهم کند؛ زیرا هریک از این عوامل، توان بالقوه گسست پیوند ازدواج را به همراه داشت. وضعیتی که در آن یکی از زوجین می‌بایست سرپرستی خویش و احياناً فرزندان را عهده‌دار شود؛ از این رو سرپرستی خانوار، واجد معنای جدایی و شکست در ازدواج، تجرد و بیوگی است. با این حال امروزه در پژوهش‌های مربوط به «سرپرستی»، با مسئله‌ای با عنوان «مردان سرپرست خانوار»^۵ مواجهه نیستیم؛ گویی سرپرست بودن و نان‌آوری مردان امری است که مقبول و مورد وفاق اجتماعی است و این سرپرستی زنان است که در طول تاریخ نوعی آسیب و مسئله به شمار می‌رود (زارع و همکاران، ۱۳۹۸). هم‌اینک در پژوهش‌های مربوط به جنسیت و توسعه، شواهد موجود نشان می‌دهد زنان، سرپرستی یک‌سوم از خانوارهای جهان را به عهده دارند

¹ Precivilization

² Drive

³ Family

⁴ Affiliation

⁵ Male Headed Households

(روشنی و همکاران، ۱۳۹۹). همچنین مطابق پیش‌بینی‌های صندوق جمعیت سازمان ملل^۶، تخمین زده می‌شود که ۳۰٪ از کل خانوارهای کشورهای در حال توسعه توسط زنان اداره می‌شوند (Julka, 2019) و برآورد می‌شود که این رقم در مناطق شهری، به ویژه در آمریکای لاتین و مناطقی از آفریقا به ۵۰٪ هم برسد (Varley, 2016). در ایران نیز داده‌های آماری از روند رو به افزایش زنان سرپرست خانوار خبر می‌دهد. به طوری که براساس سرشماری نفوس و مسکن (۱۳۹۵) این گروه از زنان، سرپرستی ۱۲٪ خانوارهای ایرانی را به عهده دارند (سید شریفی و همکاران، ۱۳۹۸)؛ بنابراین زنانی که به تنهایی زندگی می‌کنند و مسئولیت زندگی خود را به دوش می‌کشند، با عنوان «زنان سرپرست خانوار»^۷ در جامعه معرفی می‌شوند (قدیری معصوم و همکاران، ۱۳۹۴).

امروزه تعاریف مختلفی از واژه «زنان سرپرست خانوار» وجود دارد؛ برای مثال در یک تعریف زنان سرپرست خانوار شامل زنان بیوه، مطلقه، همسر مردان معتاد، زندانی، مهاجر، از کار افتاده و معلول‌اند (غلامی و همکاران، ۱۳۹۸) و در تعریفی دیگر زن سرپرست خانوار، زنی است که مسئول معیشت خانوار است، حتی اگر مرد در همان خانه زندگی کند (امیرفریار و همکاران، ۱۳۸۸)؛ اما علی‌رغم تلاش‌های صورت گرفته برای تصریح مفهومی، رسیدن به یک اجماع نظر درباره این تعاریف به دلایلی دشوار است؛ به طوری که سه مناقشه محوری در مفهوم زنان سرپرست خانوار وجود دارد (همتی و همکاران، ۱۳۹۷). در مرتبه نخست اینکه واژه زنان سرپرست خانوار واجد چه ابهاماتی است؟ دوم اینکه تشخیص زنان سرپرست خانوار براساس چه معیاری‌هایی صورت می‌گیرد؟ و سوم اینکه این گروه از زنان چه ادراکی از خود دارند؟

ابتدا اینکه، نوعی ابهام کلی در تمامی این تعاریف وجود دارد؛ به طوری که انتساب سرپرستی خانواده به زنان در نزد بسیاری از پژوهشگران مترادف با آسیب برداشت می‌شود؛ اما چنین موضوعی برای مردان مصداق ندارد. دوم اینکه در جوامع گوناگون بنا به معیارهای فرهنگی، تعاریف متفاوتی از

⁶ United Nations Fund for Population Activities (UNFPA)

⁷ Female Headed Households

نگرشی است که سیمون دوبووار^۱ (1973) می‌گوید: «زن، زن به دنیا نمی‌آید، بلکه ساخته می‌شود». به بیانی هرگونه فعالیت و نقش‌های جنسیتی در عرصه‌های اجتماعی و فرهنگی تولید می‌شود (Narayana et al., 2015: 57)؛ بنابراین فهم مفاهیم مرتبط با زنان سرپرست خانوار از نگاه خودشان می‌تواند به درک ساختارهای اجتماعی و امکان تعدیل و تغییر آنها کمک کند (شیانی و همکاران، ۱۳۹۸).

با این حال در طول تاریخ و تحت تأثیر ستم جنسیتی^۲، فرودستی و سرکوب زنان، که بخشی از شاخصه جامعه مردسالار بوده است، توجه‌ای جدی به زنان و مخصوصاً به زنان سرپرست خانوار نشده و کمتر پیش آمده است که پیش‌فرض‌های چنین رویکردی در سپهر جامعه به چالش کشیده شود. به همین سیاق نیز در نزد بسیاری از پژوهشگران تا مدت‌های مدیدی، شایستگی زنان سرپرست خانوار برای مشارکت در پژوهش مورد تردید قرار داشت (همتی و همکاران، ۱۳۹۷) تا اینکه از نیمه قرن گذشته و ظهور رویکردهایی همچون عدالت جنسیتی، فقرزدایی، رفاه^۳ و جنسیت و تحت تأثیر جنبش‌های فمینیستی^۴، دلایل موجهی پدید آمد تا مسئله این گروه از زنان در کانون توجه پژوهشگران قرار گیرد و زمینه برای تغییر جهت به سمت انجام پژوهش‌های بیشتر در حوزه آنان فراهم شود؛ اما به تدریج که نتایج این پژوهش‌ها در نشریات منتشر شد، واقعیت‌های تلخی از مصائب این گروه از زنان در گستره وسیعی درخور توجه قرار گرفت و نتایج این پژوهش‌ها که عمدتاً به روش کمی انجام شده بود، مبنایی برای اصلاح گفتمان^۵ در ساختار ثنویت مردانگی/زنانگی^۶ و توزیع قدرت براساس جنسیت در بسیاری از کشورها شد و چالش‌هایی جدی را در پارادیم مردمحوری^۷ پدید آورد. با این حال نتایج پژوهش جولکا^۸ (2019) و

زنان سرپرست خانوار شده است (صادقی و همکاران، ۱۳۹۴). سوم اینکه در بیشتر بررسی‌ها، توجه کافی به ناهمگونی زنان بیوه، رهاشده، مجرد، دارای همسر مهاجر و یا زندانی و مطلقه نشده است. پر واضح است که تجربه زیسته هریک از این زنان با دیگری متفاوت است.

محور مناقشه دوم در تعریف زنان سرپرست خانوار، متأثر از معیارهای تشخیصی است؛ به طوری که برخی از پژوهش‌ها، معیار سرپرستی خانواده را از نظر اقتصادی مطمع نظر قرار می‌دهند (به طور مثال ویسانی و همکاران، ۱۳۹۳؛ مجدآبادی و همکاران، ۱۳۹۸؛ افشانی و همکاران، ۱۳۹۵) و سرپرستی را به مثابه شکل متفاوتی از زیست اقتصادی معمول در جوامع مردسالار تعریف می‌کنند. از سویی در پژوهش‌های دیگر، معیار انتساب واژه سرپرستی خانوار به زنان براساس نوع نقش‌های متعدد آنان تعریف می‌شود؛ بنابراین در این گونه از پژوهش‌ها سرپرستی به مثابه بازتعریف مناسبات اجتماعی-اقتصادی و تجربه احساسی مربوط با آن مدنظر قرار می‌گیرد (سعیدمنش و همکاران، ۱۳۹۸؛ حاجی حسنی و همکاران، ۱۴۰۰؛ سعیدیان و همکاران، ۱۳۹۱؛ سید شریفی و همکاران، ۱۳۹۸).

در مدل سوم، تعریف زنان سرپرست خانواده، متأثر از ادراک آنان از خودشان است. دوره‌ای از زندگی یک زن که به خواسته و یا به اجبار، مسئولیت خود و فرزندانش را به عهده می‌گیرد، اصلی‌ترین دوره شکل‌گیری هویت یک زن سرپرست خانوار است (رفعت‌جاه و همکاران، ۱۳۹۵) که پس از گذشت زمانی اندک و یا طولانی، در پذیرش و ایفای نقش خود ماهر می‌شود (Kaufman & White, 2020). پر واضح است که واکاوی تجربه زیسته این زنان، هر پژوهشی را با ابتدایی‌ترین لایه‌های شکل‌گیری هویت ایشان مواجه می‌کند. به دیگر سخن این رویکرد، هسته مفهوم سرپرستی را به ما نشان می‌دهد که براساس آن هریک از این زنان، هویت خود را بر حول محور آن بنا می‌کنند. این در حالی است که الگوی زنانی که سرپرستی خانواده خود را به عهده می‌گیرند، جهان‌شمول نیست و مفهوم سرپرستی در هر فرهنگی متفاوت با دیگری است (شالچی و همکاران، ۱۳۹۸)؛ بنابراین با چنین

¹ Simone de Beauvoir

² Gender Oppression

³ Welfare

⁴ Gender & development

⁵ Feminism

⁶ Discourse

⁷ Masculinity/Femininity

⁸ Androcentrism

⁹ Julka

اجتماعی آنان تأثیرگذار است (موسوی جهان‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۷؛ سعیدمنش و همکاران، ۱۳۹۸؛ سعیدیان و همکاران، ۱۳۹۱). امروزه چالشی جدی میان پژوهشگران کمی و کیفی درباره اعتبار یافته‌های تحقیقاتی وجود دارد. در حالی که پژوهش کمی در پی ارائه تعریف دقیق و روشن اصطلاحات و تولید فرضیه‌هایی است که بتوان آنها را از راه تجربه آزمود و نیز طالب استفاده از خاصیت قیاس‌پذیری و دقت ریاضی است، پژوهش‌های کیفی نافی همه آنهاست. محققانی که با رویکرد کیفی به تحقیق مشغول‌اند، چنین استدلال می‌کنند که بیشتر مطالعات کمی، مجموعه‌ای از بررسی‌های موردی و محدود به متغیرهایی خاص را از یک پدیده در بر می‌گیرند؛ بنابراین نتایج این بررسی‌ها نمی‌تواند به‌طور کامل پدیدارها و تجربه زیسته را در پژوهش‌های انسانی تبیین کند؛ زیرا آنها معرفت‌شناسی و پارادایمی را مطلق نظر قرار می‌دهند که قادر نیست تمامی ابعاد و تجربه زیسته مشارکت‌کنندگان را مورد مذاقه قرار دهد و آنچه می‌تواند منظومه پنهان زندگی انسان را آشکار کند، باید واجد توجه به واقعیت‌های چندگانه در برابر یک واقعیت، ذهنیت در برابر عینیت، اجماع در برابر حقیقت و عقیده در برابر دانش باشد. همچنین به زعم آرچر، رویکردهای کمی موجب پیدایش دیدگاه ناقص و ناصوابی می‌شود؛ زیرا هرچا جبرگرایی بیشتری وجود داشته باشد، تصریح نیز کاهش می‌یابد. او معتقد است که کمیت پذیر نمودن، ماهیتاً امری محدودکننده است و به از دست دادن بخش عمده‌ای از اطلاعات درباره کلیت یک پدیده منجر خواهد شد؛ از این رو پژوهشگرانی مانند (Wood & Eagly, 2019) توصیه می‌کنند تا دیگر افراد، مسیری دیگر را برای ورود به جهان زیسته این گروه از زنان را بر خود هموار کنند؛ مسیری که در عرصه تحقیق از آن با عنوان پژوهش کیفی^۳ یاد می‌شود. هرچند امروزه پژوهشگران کمی گرا، به رغم نقدهایی که بر آنها وارد می‌شود، هنوز هم از الگوهای رسمی و مکانیکی استفاده می‌کنند که متضمن وجود فرضیه‌هایی درباره زنجیره‌ای از روابط علی و معلولی است، اما در مقابل عده‌ای از

وارلی^۱ (2016) نشان می‌دهد این گروه از زنان، «فقیرترین فقرای» جامعه‌اند. وضعیتی که به تعبیر دایانا پیرس (Lips, 2020) با زنانه شدن فقر^۲، نابرابری، شکاف جنسیتی و نمایش نامتوازن آن در تجربه زیسته زنان با وضعیت اجتماعی-اقتصادی پایین‌تر از مردان، پیوند دارد.

از سویی این واقعیت مسلم است که سرپرستی خانوار، در بر دارنده معانی است که به هرکدام از طبقات جنسی در درون یک فرهنگ متناسب می‌شود (Wood & Eagly, 2019) و از سویی دیگر می‌توان فرض کرد که مؤثرترین عامل تأثیرگذار در سازگاری و پذیرش هویت جدید در نزد این گونه زنان، حمایت اجتماعی است که از سوی خانواده، دوستان و نهادهای دولتی و یا مؤسسات مردم‌نهاد دریافت می‌کنند (Donnelly & Twenge, 2017)؛ بنابراین طرح‌واره حمایت‌های دریافتی، چارچوبی است که یک زن براساس آن نقش سرپرستی را تعریف می‌کند و مبنای عمل خود قرار می‌دهد. در این زمینه بم (1981) معتقد است که سازگاری این گروه از زنان درواقع بازتابی طبیعی از طرح‌واره‌های حمایتی آنان است؛ زیرا آنان براساس این طرح‌واره‌ها زمینه اصلی رفتار و پردازش اطلاعاتشان را شکل می‌دهند. به دیگر سخن، فرض بم این است که هریک از ما به‌عنوان بخشی از ساختار دانش خود، طرح‌واره یا مجموعه‌ای از تداعی‌های مرتبط با خود داریم که محور تفکر و رفتار ما را شکل می‌دهد. در قلمروی فرهنگ ایران نیز یکی از طرح‌واره‌های اساسی در نزد زنان، میل به حمایت‌شوندگی از جانب مرد است. زن مسئول حفظ آرامش درون خانواده و مرد وظیفه‌اش تأمین نیازهاست؛ اما وقتی این ساختار به هم می‌ریزد، هریک از زوجین باید الزامات نقش جنس مقابل را ایفا کند. در چنین وضعیتی زن، سرپرستی خانواده را به عهده می‌گیرد (فروزان و همکاران، ۱۳۸۲). از سویی زنان سرپرست خانوار از طریق تعاملاتی که با محیط اجتماعی دارند، شبکه‌ای از طرح‌واره‌های ذهنی را درباره منابع حمایتی به دست می‌آورند. پر واضح است ادراکی که آنان از حمایت اجتماعی دارند، در تجربه زیسته، روانی و

¹ Varley

² Feminisation of poverty

³ qualitative research

روان‌شناختی (برای مثال پروندی و همکاران، ۱۳۹۸؛ نامنی و همکاران، ۱۳۹۸) و یا بررسی حمایت اجتماعی و ارتباط آن با سلامت اجتماعی (عاطفی هنزنی و همکاران، ۱۴۰۰؛ معیفر و همکاران، ۱۳۸۶) و نیز تأثیر حمایت‌های اجتماعی بر تجربه زیسته این گروه از زنان (برای مثال ملابراهیمی و همکاران، ۱۳۸۸) است که غالباً تعداد کثیری از آنها، در بستری مردانه صورت گرفته است و علی‌رغم اینکه این گونه زنان عنصری فعال در اجتماع‌اند، شنیده نشده‌اند.

نتایج پژوهش برایان (2020) نشان می‌دهد زنان سرپرست خانوار به دلیل محدودیت شبکه تعاملات اجتماعی، سرمایه اجتماعی اندکی دارند که این امر نیز تأثیر نامطلوبی بر وضعیت روان‌شناختی آنان خواهد داشت. محدودیت مذکور گاهی متأثر از قطع روابط با اقوام همسر و خانواده مبدأ و گاه ناشی از ترجیح تنهایی بر روابط با دیگران است (همتی و همکاران، ۱۳۹۷). این در حالی است که پیامدهای فرهنگی ناشی از طلاق و یا بیوگی نیز سبب نوعی طرد خودخواسته در آنان می‌شود؛ در نتیجه باعث شبکه محدود روابط بین فردی آنان می‌شود و تأمین نیازهای اجتماعی این گروه از زنان، دچار وقفه می‌شود. به این ترتیب آنان در پارادایم جدیدی از فقر اجتماعی نیز گرفتار می‌شوند (شادی‌طلب و همکاران، ۱۳۸۳).

از سویی نتایج مطالعه حیدرخانی و همکاران (۱۳۹۵) نشان می‌دهد ارتباط زنان سرپرست خانوار با افراد و سازمان‌های حمایت‌کننده، این اطمینان را به آنان می‌دهد که نیروی آنان را حمایت می‌کند و می‌تواند مشکلات را با تکیه بر منابع حمایت‌کننده، با سهولت بیشتری از سر بگذرانند (حیدرخانی و همکاران، ۱۳۹۵). همچنین با توجه به اینکه هریک از این زنان تجربه زیسته متفاوتی دارند، ادراک آنان نیز از این حمایت‌ها متفاوت است. در این زمینه هاپسی (1998) ادراکی را که زنان سرپرست خانوار از حمایت اجتماعی دارند، در چهار مضمون ارائه می‌کند. مضمون اول مبتنی بر ادراک شناختی آنان است؛ به این معنا که آنان معتقدند که ارزشمند، دوست‌داشتنی و مورد احترام و توجه و متعلق به شبکه‌ای از روابط و تعهدات متقابل‌اند. دومین مضمون به تأمین نیازهای آنان مربوط می‌شود. در این راستا پرسیدانو و هلر (1983)

پژوهشگران پارادایم بدیلی، که رویکردی جامع و ریشه در پدیدارشناسی^۱ دارد، را دنبال می‌کنند؛ زیرا آنان هم عقیده با هرسول^۲، فهم پدیده را در خالص‌ترین سطح، شامل یک تجربه مستقیم و مواجهه‌ای ادراکی با آن پدیده می‌دانند که در مقابل ساختارهای اندیشه طبیعی (شامل منطق) قرار می‌گیرد و وابسته به زبان و ارائه بیانی است (Auspurg et al., 2017).

بنابراین پرداختن به مفهوم تجربه زیسته زنان سرپرست خانوار از حمایت‌های اجتماعی، پرداختن به مفهومی است که خصیصه محوری آن آشکارا فاقد روش مطالعه اثبات‌گرایی^۳ است و در برابر کاربست رویکردهای عقلانی مقاومت می‌کند (شعبانی‌ورکی و همکاران، ۱۳۸۹). ما نیز هم عقیده با چزارنیوسکا (2021)، معتقدیم که زنان سرپرست خانوار در تعامل با دنیای اطرافشان، معانی ذهنی و بین ذهنی‌شان را خودشان خلق و با هم مرتبط می‌کنند؛ بنابراین با انجام این پژوهش در پی پاسخ به این سؤالیم که تجربه زیسته زنان سرپرست خانوار از حمایت اجتماعی در قالب چه مضامینی جای می‌گیرد؟

پیشینه پژوهش

هم‌اینک پژوهش‌های مختلفی مرتبط با جنبه‌های گوناگون زندگی زنان سرپرست خانوار مانند آسیب‌شناسی اجتماعی، توانمندسازی، حمایت اجتماعی، درمان‌های روان‌شناختی، تاب‌آوری، کیفیت زندگی، تحلیل تجربه زیسته و غیره انجام می‌شود که بیشتر در زمره پژوهش‌های کمی قرار می‌گیرند. این مطالعات صرفاً یک بعد از زندگی آنان را بررسی می‌کند؛ در حالی که منظومه پیچیده تجربه زیسته این گروه از زنان، زوایای گوناگونی را در بر دارد که تکیه بر پارادایم‌های کمی، صرفاً قادر است یکی از آنان را بررسی کند و دیگر ابعاد مغفول می‌ماند.

یکی از ابعادی که در ایران بیشتر درخور توجه قرار گرفته است، بررسی تأثیر حمایت اجتماعی بر میزان تاب‌آوری، تحمل فشارهای روانی و درنهایت بهزیستی

¹ Phenomenology

² Husserl

³ Positivism

را افزایش (پروندی و همکاران، ۱۳۹۸) و افسردگی‌شان را کاهش دهد (شیانی و همکاران، ۱۳۹۸؛ موسوی جهان‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۷؛ رفعت‌جبه و همکاران، ۱۳۹۵). همچنین می‌توان انتظار داشت حمایت‌های اجتماعی بتواند سطح تحمل و تاب‌آوری زنان سرپرست خانوار را در قبال فشار مضاعفی در آنان افزایش دهد که در نتیجه ایفای نقش‌های چندگانه به آنان وارد می‌شود (جلیلیان و همکاران، ۱۳۹۸). از سویی به‌طور سنتی در کشور ایران، زنان در عرصه خصوصی تعریف می‌شوند؛ اما امروزه زنانی که به دلایلی با فقدان همسر روبه‌رویند، خواسته و یا ناخواسته در سپهر عمومی بیشتر ظاهر می‌شوند. مضاف بر اینکه تغییرات اجتماعی و اقتصادی که از قرن گذشته، تحت تأثیر جنبش‌های فمینیستی در سراسر جهان به راه افتاده است، زمینه حضور پررنگ‌تر آنان را در فعالیت‌های اجتماعی فراهم آورده است (موسوی جهان‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۷). با این حال آنچه مسلم است، این است که نوع تجربه زیسته‌ای که این گروه از زنان از منابع حمایتی دارند، در سازگاری با عرصه خصوصی آنان نیز رابطه تنگاتنگی دارد (سید شریفی و همکاران، ۱۳۹۸)؛ زیرا بازتاب مناسبی که از حمایت‌های اجتماعی در سازمان ذهنی آنان شکل می‌گیرد، باعث می‌شود که احساس مورد حمایت قرار گرفتن و مورد اهمیت واقع شدن داشته باشند، احساساتی که قادرند در مواقع پریشانی و مواجهه با مشکلات ایشان را یاری کنند (Dinella, 2019). به تعبیری، اینکه ادراک آنان از حمایت‌های اجتماعی چگونه باشد، می‌تواند در آگاهی، مواجهه و حل مسائل، به آنان در ایفای نقش سرپرستی‌شان کمک کند؛ از این روست که گفت‌وگو و مصاحبه با این زنان و پرسش از زیست، بودگی و حمایت‌های دریافتی‌شان و نیز پرسش از ادراکشان از این حمایت‌ها، مسیری است برای فهم عمیق‌تر اینکه چگونه می‌توانند در ایفای نقش سرپرستی خود موفق شوند.

در یک جمع‌بندی منسجم می‌توان این‌گونه استنباط کرد که اساساً پژوهشگران از دو نظر مسئله زنان سرپرست خانوار را بررسی کرده‌اند. گروهی از آنان محور بحث خود را بر مسائل زنانگی قرار می‌دهند و آن را در بستر مفاهیمی مانند نابرابری، ظلم، مسئله مادری و تحصیلی فرزندان بررسی

معتقدند که حمایت اجتماعی می‌تواند این نگرش را در زنان سرپرست خانوار ایجاد کند که نیازهای آنان تأمین می‌شود. در مضمون سوم، به اعتقاد هاپسی ادراک زنان سرپرست خانوار از حمایت‌های اجتماعی به رفتارها و هدف حمایت‌کنندگان گوناگون بستگی دارد. چهارمین مضمون مربوط به ادراک حمایت اجتماعی مبتنی بر شبکه‌های حمایت‌کننده است؛ زیرا پیوندهای اجتماعی این گروه از زنان ممکن است با افراد، گروه‌ها و اجتماعات بزرگی باشد که هریک به شیوه‌ای خاص از این گونه زنان حمایت می‌کنند (Hupcey, 1998). از سویی (Cohen and McKay, 1984) با بررسی مجموعه‌ای از مطالعات مرتبط با فرضیه ضربه‌گیر، دو نوع فرضیه قوی و ضعیف ضربه‌گیر را ارائه داده‌اند. فرضیه ضربه‌گیر قوی، آسیب روانی شدیدی را برای اشخاصی پیش‌بینی می‌کند که سطوح بالایی را از فشار تجربه می‌کنند؛ اما سطوح پایینی را از حمایت اجتماعی دارند؛ این در حالی است که نوع ضعیف فرضیه ضربه‌گیر پیش‌بینی می‌کند که با افزایش فشار، آسیب در میان افراد دارای سطوح بالای حمایت نیز افزایش پیدا کند؛ اما میزان این افزایش قطعاً کمتر از افرادی است که دارای سطوح حمایت پایین‌تری‌اند. در ادامه کوهن معتقد است که حمایت اجتماعی از سه طریق به افراد در مقابله با رویدادهای فشارزا کمک می‌کند. در مرتبه نخست اعضای خانواده، دوستان و دیگر منابع می‌توانند مستقیماً حمایت ملموسی به شکل منابع مادی در اختیار شخص قرار دهند. در مرتبه دوم منابع حمایت‌کننده می‌توانند با ارائه پیشنهادها، او را از حمایت اطلاعاتی خود برخوردار کنند و در مرتبه سوم، این منابع می‌توانند با اطمینان بخشی به فرد درباره اینکه مورد علاقه، باارزش و محترم است، از او حمایت عاطفی به عمل آورند و موجب افزایش عزت نفس و خودپنداره مثبت در او شوند (حیدرخانی و همکاران، ۱۳۹۵).

بنابراین پر واضح است که تجربه زیسته مطلوبی که زنان سرپرست خانوار از حمایت‌های اجتماعی دارند، قادر است امنیت و سلامت روانی آنان را تأمین کند و در نتیجه انتظار این افراد از آینده امیدوارانه‌تر و خوش‌بینانه‌تر خواهد شد (Auspurg et al., 2017; Chen et al., 2017)، اعتماد به نفسشان

زیست روزمره‌اند؛ بنابراین مشارکت جسم‌مند ما در جهان همان چیزی است که به طور مؤثر، تقسیم‌بندی سوژه/ابژه را مورد تردید قرار می‌دهد (به نقل از مهارتی و دادخواه، ۱۳۹۹).

با این حال مسلم است که نظریه‌های موجود در این زمینه، بیشتر مأخوذ از تجارب چنین زنانی در فرهنگ‌های دیگر است (سید شریفی و همکاران، ۱۳۹۸)؛ بنابراین مطالعه‌ای پدیدارشناسانه در این زمینه، امکان بیشتری برای نزدیک شدن به نوعی مفهوم‌پردازی ایرانی از حمایت‌هایی را فراهم خواهد کرد که این گونه زنان در طی زمان ادراک می‌کنند.

روش‌شناسی پژوهش

مرلوپونتی^۱ (۲۰۰۵) معتقد است که برای شناخت جهان باید به تجربه زیسته و به خود اشیا بازگردیم؛ زیرا انسان در مقام سوژه نمی‌تواند فارغ از زمان و مکان باشد. تجارب او، تجارب جهان است و جهان به تجارب او معنا می‌بخشد (قنبری، ۱۳۹۶: ۱۴۷-۱۶۸). در این پژوهش نیز از این نظر که هدف اصلی، واکاوی تجربه زیسته زنان از حمایت‌های اجتماعی است، از روش پدیدارشناسی استفاده شده است. محدوده زمانی این مطالعه، زمستان ۱۴۰۰، میدان و گستره آن، شهر مشهد و شرکت‌کنندگان زنانی بودند که به علت فوت، بیماری، طلاق، مهاجرت، زندانی شدن همسر، ازدواج نکردن و در نهایت داشتن همسری بی‌کفایت، هم‌اکنون سرپرست خانوارند. در این پژوهش انتخاب شرکت‌کنندگان به شیوه هدفمند و با استفاده از روش‌های نمونه‌گیری ملاکی^۲ و با بیشینه پراکنش^۳ انجام شد؛ بنابراین در ابتدا لازم بود ملاک‌هایی به منظور انتخاب افراد شرکت‌کننده تعیین شود تا براساس آن شرکت‌کنندگان به صورت هدفمند انتخاب شوند. نتایج مطالعه (یوسفی، ۱۳۸۸) نشان می‌دهد در شهر مشهد، به دلیل تنوع فرهنگی و اجتماعی بالا، سیال بودن جمعیت شهری و نقل و انتقالات فرهنگی ناشی از سفرهای زیارتی، جدایی‌گزینی‌های اجتماعی^۴ در آن کاملاً رویت‌شدنی است.

می‌کنند. دسته‌ای دیگر، بحث محوری خود را بر مفاهیم فقر و رفاه قرار می‌دهند و به مسئله زنان سرپرست خانوار به‌سان یکی از انواع گروه‌ها و اقشار آسیب‌پذیر می‌نگرند و در نگرش خود تفاوت ایدئولوژیکی میان موضوع این گروه از زنان با مسائل دیگری چون افراد از کار افتاده و بیکاران قائل نمی‌شوند. با این حال امروزه وضعیت نامطلوب بسیاری از این زنان و خانوارهای تحت تکفل آنان، که بیشتر کودکان خردسال و یا دانش‌آموزان مدرسه‌رو هستند، حاکی از ناکارآمدی نظام‌های حمایتی است؛ بنابراین نقد و بررسی حمایت‌هایی که از این گروه از زنان به عمل می‌آید، یکی از دغدغه‌هایی است که در پژوهش‌های زنان سرپرست خانوار دیده می‌شود. به‌طور مثال در پژوهش نصیری و عبدالملکی (۱۳۹۵)، پروندی و عارفی (۱۳۹۸)، قربانی و انصاری (۱۳۹۸)، همایی و سیاحی (۱۳۹۹)، سفیری و دیگران (۱۳۹۹) و میری و زنجانی (۱۳۹۹)، با رویکردهایی مواجه می‌شویم که در آنها نسبت به قوانین و خدمات اجتماعی نقدهایی وارد می‌شود و با اندازه‌گیری شاخص‌هایی مانند وضعیت تأمین مواد غذایی و امکانات آموزشی، نشان می‌دهند این قوانین موجب فقیرتر شدن زنان سرپرست خانوار شده است و بنابراین با طرح ادعایی در این زمینه خواستار بازنگری قوانین و کمک بیشتر به این خانواده‌ها شده‌اند.

نوع دیگری از مطالعات انجام شده مانند پژوهش همتی و کریمی (۱۳۹۷)، کرمخانی و همکاران (۱۳۹۹)، آلسیون (۲۰۱۰) و طارقی بشیر (۲۰۱۸) بر زندگی روزمره این گروه از زنان تمرکز دارند و بر اندیشه‌ها و کنش‌های به‌ظاهر بسیار پیش پا افتاده، تأکید خریدبینه‌ای دارند. در رویکرد این گروه از پژوهشگران، زندگی زیسته، حیات عادی و روزمره زنان سرپرست خانوار در این جهان است که آنان خود را هر لحظه در آن می‌یابند. به اعتقاد کوهن (۲۰۱۷) این رویکرد، رابطه غیر بی‌اعتنا و محسوسی با ابژه و یا رابطه بیرونی مبتنی بر ضرورت یا «دادگی» نیست، بلکه جزء لایتجزایی از لحظه متغیری از رخداد در حال وقوع تجربه‌ورزی است که در آن آنچه هست و آنچه باید باشد، از یکدیگر جدایی‌ناپذیرند. این ارزش‌ها و معناهای محوری، جزء ذاتی روابط و فعالیت‌های

¹ Merleau-Ponty

² Sampling Criterion

³ Maximum variation

⁴ Spatial Social Segregation

بر همین اساس نیز ملاک‌هایی برای ورود و خروج شرکت‌کنندگان در این پژوهش تعیین شد. ملاک‌های ورود شرکت‌کنندگان به پژوهش عبارت بودند از: (۱) سکونت در شهر مشهد در ۵ ساله اخیر؛ (۲) سابقه سرپرستی به مدت حداقل ۵ سال؛ (۳) دارا بودن حداقل تحصیلات ابتدایی؛ (۴) واجد حداقل ۲۵ سال و حداکثر ۵۰ سال سن. همچنین ملاک‌های خروج عبارت بود از: (۱) سکونت‌نداشتن دائم در شهر مشهد در طی ۵ ساله اخیر؛ (۲) سابقه سرپرستی کمتر از ۵ سال؛ (۳) فقدان تحصیلات؛ (۴) سن کمتر از ۲۵ سال و بیشتر از ۵۰ سال. از سویی، با توجه به اینکه هدف این مطالعه احصای ادراک حمایت اجتماعی تمامی زنان سرپرست خانوار

با حداکثر پراکنش بود، شرکت‌کنندگان نیز از سطوح گوناگون طبقات منزلت اجتماعی شهر مشهد انتخاب شدند. این در حالی است که به‌منظور دستیابی به مضامین ادراک شرکت‌کنندگان از حمایت‌های اجتماعی، براساس تجارب زیسته آنان، منبع اصلی داده‌ها، گفت‌وگوهای عمیق در قالب مصاحبه نیمه‌ساختارمند با شرکت‌کنندگان بود. پر واضح است که در انتخاب شرکت‌کنندگان، ملاحظات اخلاقی پژوهش (رضایت آگاهانه و آزاد، رعایت حریم خصوصی، رازداری اطلاعات شرکت‌کنندگان و آزادی در ترک مشارکت) نیز کاملاً رعایت شد.

جدول ۱- ویژگی‌های فردی مشارکت‌کنندگان

Table 1- Demographic characteristics of the participants

شماره	سابقه سرپرستی	تحصیلات	کد	سن	وضعیت تأهل	تعداد فرزند	وضعیت اشتغال	محل سکونت (مناطق شهرداری)
۱	۶	دیپلم	I-01	۲۸	مجرد	۰	شاغل	۲
۲	۵	دیپلم	I-02	۳۱	متأهل	۳	بیکار	۷
۳	۱۱	ابتدایی	I-03	۳۴	مطلقه	۲	شاغل	۴
۴	۵	دیپلم	I-04	۴۱	مجرد	۰	بیکار	۸
۵	۶	ابتدایی	I-05	۳۷	بیوه	۱	بیکار	۱۱
۶	۵	دیپلم	II-01	۲۹	مجرد	۰	شاغل	۲
۷	۱۰	دیپلم	II-02	۴۳	مجرد	۰	بیکار	۴
۸	۷	لیسانس	II-03	۲۵	مجرد	۰	شاغل	۹
۹	۵	دیپلم	II-04	۳۲	مطلقه	۲	بیکار	۲
۱۰	۷	دیپلم	II-05	۴۱	بیوه	۴	بیکار	۶
۱۱	۶	ابتدایی	III-01	۲۶	مطلقه	۲	بیکار	۱۲
۱۲	۵	لیسانس	III-02	۳۷	مطلقه	۳	شاغل	۱
۱۳	۸	دیپلم	III-03	۲۵	بیوه	۱	بیکار	۳
۱۴	۶	ابتدایی	III-04	۳۹	مطلقه	۴	شاغل	۵
۱۵	۵	سیکل	III-05	۴۵	مجرد	۰	شاغل	۷
۱۶	۹	لیسانس	III-01	۲۷	متأهل	۱	بیکار	۱۲
۱۷	۵	ابتدایی	III-02	۳۹	مطلقه	۳	شاغل	۳
۱۸	۵	دیپلم	III-03	۴۱	بیوه	۴	بیکار	۱۱
۱۹	۷	ابتدایی	III-04	۲۷	مطلقه	۰	شاغل	۵
۲۰	۱۰	دیپلم	III-05	۳۷	متأهل	۲	شاغل	۸
۲۱	۸	دیپلم	III-01	۲۹	مجرد	۰	بیکار	۶

نهایی در قالب شبکه مضامین ارائه شد. این در حالی بود که به‌منظور تأمین دقت^۲ در این پژوهش، از راهبردهایی استفاده شد که خلاصه آنها در جدول زیر ارائه شده است.

جدول ۲- ملاک‌های مرتبط با ارزیابی پژوهش کیفی و اقدامات

انجام‌شده برای تأمین آنها در پژوهش حاضر

Table 2- The criteria related to the evaluation of qualitative research

عنوان ملاک	اقدام در مطالعه حاضر برای تأمین آنها
صحت یا روایی درونی	به‌منظور افزایش صحت داده‌ها، از سه نفر از مددکاران بهزیستی کمک گرفته شد تا به بررسی و میزان باورپذیری تفسیرهای به عمل آمده از سوی پژوهشگر بپردازند.
انتقال‌پذیری در مقابله روایی بیرونی	به‌منظور افزایش انتقال‌پذیری یافته‌ها، از راهبرد (چندسویه‌سازی داده‌ها) با استفاده هم‌زمان از اسناد و داده‌های روایتی حاصل از مصاحبه (چندسویه‌سازی بررسی‌کننده/پژوهشگر)، با استفاده از دستیار پژوهشی در فرآیند گردآوری، تحلیل و تفسیر داده‌ها، (چندسویه‌سازی محیطی) با انجام مصاحبه‌ها در مکان و زمان‌های متفاوت شامل اداره بهزیستی، اتاق مشاوره، مرکز خدمات کمیته امداد) استفاده شد تا بر میزان باورپذیری تفسیرهای به عمل آمده، افزوده شود.
وابستگی و اتکال‌پذیری	سعی شد تا با تهیه شواهد همسان مورد قبل، درباره پدیده مورد مطالعه، به‌گونه‌ای مشروح و دقیق، رویه‌های مورد مطالعه، زمینه و شرایط پژوهش توصیف شود.
تأییدپذیری	سعی شد تا با توضیح جزئیات کافی از فرآیند جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها، تأییدپذیری یافته‌ها تأمین شود.
قانع‌سازی خواننده	به‌منظور قانع‌سازی خوانندگان، از رویه‌هایی مانند «به‌کارگیری اصطلاحات شرکت‌کنندگان در گزارش پژوهش کیفی»، «استفاده از توضیحات دقیق» و «نحوه ارائه پرسش‌ها» استفاده شد.

سؤالات اصلی مصاحبه به‌گونه‌ای طراحی شد که بتواند هدف اصلی پژوهش، که احصای دیدگاه‌های متنوع شرکت‌کنندگان بود، را استخراج کند؛ بنابراین مهم‌ترین سؤالات مطرح‌شده عبارت بودند از: لطفاً درباره حمایت‌هایی که می‌شوید، توضیح دهید؟ از چه منابعی حمایت می‌شوید؟ چه احساسی نسبت به هریک دارید؟ آیا فکر می‌کنید که از این حمایت‌ها به‌خوبی استفاده کرده‌اید؟ چه کاستی‌هایی در این حمایت‌ها می‌بینید؟ چه چالش‌هایی در روند دریافت حمایت داشته‌اید؟ مدت انجام هر مصاحبه، به‌طور میانگین ۹۰ دقیقه بود و نظر به اینکه انتخاب مشارکت‌کنندگان براساس قاعده اشباع بود، محقق در بیست و یکمین مورد به اشباع رسید.

داده‌های حاصل از مصاحبه، با روش گلایزی^۱ تحلیل و در هفت مرحله زیر به‌ترتیب اجرا شد. در مرحله نخست اطلاعات مکتوب حاصل از مصاحبه‌ها چندین مرتبه خوانده شد تا محتوای کلی آنها درک شود. در مرحله دوم جملات مهم از متن کلی استخراج شد. به‌دلیل اینکه اطلاعات با درصد اهمیت کمتر از دست نرود، این جملات در فایل‌هایی جداگانه ذخیره شدند؛ زیرا ممکن بود در مراحل بعدی به کار آیند. در مرحله سوم برای هر جمله مهم، یک توصیف کوتاه نوشته شد. این فرآیند را دو نفر به‌صورت جداگانه انجام دادند و سپس معانی حاصل با هم ترکیب و در قالب عباراتی توصیفی طبقه‌بندی شدند. در مرحله چهارم جملات توصیفی که در مرحله قبل به دست آمده بود، در درون دسته‌های مختلف فرموله‌بندی و در سطح توصیفی کدگذاری شدند؛ سپس مفاهیم تدوین‌شده مجدداً به دقت مطالعه و براساس تشابه، مضامین آنها دسته‌بندی شد. به این طریق، دسته‌های موضوعی از مضامین تدوین‌شده تشکیل شد. در مرحله پنجم، نتایج به‌منظور توصیف جامعی از تجربه زیسته شرکت‌کنندگان با هم ترکیب شدند تا مضامین کلی‌تری به وجود آید. در مرحله ششم، توصیف جامعی از تجربه زیسته زنان سرپرست خانوار شرکت‌کننده در قالب کدهای تفسیری ارائه شد و در مرحله نهایی، تبیین یافته‌های

² Ensuring Rigor

¹ Colaizzi method

ارائه یافته‌ها

تحلیل روایت و مصاحبه شرکت‌کنندگان از تجربه زیسته حمایت‌های اجتماعی که دریافت می‌کنند، به چهار مضمون اصلی منجر شد که به شرح زیر ارائه می‌شود.

• مضمون اول: تجربه زیسته حمایت‌های اجتماعی

تمرکز این مضمون بر ادراکی است که این‌گونه از زنان به‌طور کلی از حمایت‌های اجتماعی دریافت شده دارند. مطالعه حاضر به دنبال پاسخ به این سؤال بوده است که زنان سرپرست خانوار از حمایت‌های اجتماعی دریافت‌شده، چه برداشتی دارند؟

در این مضمون اندیشه کلیدی که بر انواع حمایت‌ها تمرکز می‌کند، این است که این حمایت‌ها از چهار طریق «حمایت مالی»، «ابزاری»، «عاطفی» و «اطلاعاتی» به زنان سرپرست خانوار ارائه می‌شود. یافته‌ها نشان داد نوع حمایتی که یک زن سرپرست خانوار دریافت می‌کند، ادراکش را نیز در نوسان قرار می‌دهد. تعدادی از زنان مصاحبه‌شونده روایت کرده‌اند که بعد از طلاق و یا فوت همسرشان، به شدت به حمایت عاطفی نیاز داشتند. این نوع زنان نوعی احساس تنهایی را بعد از سرپرستی خانوار تجربه کرده‌اند. گروهی از این زنان سعی کردند تا احساس تنهایی حاصل از جداسدن و یا فقدان را با دریافت حمایت‌های عاطفی از خانواده و دوستان جبران کنند؛ به‌طوری که سرمایه روانی را که قبلاً بر همسرشان متمرکز بوده است، به سمت خانواده و دوستان سوق می‌دهند. مشارکت‌کننده III-03 در این باره می‌گوید:

«بعد از اینکه همسرم فوت کرد، احساس کردم که تمام پشتوانه‌ام را از دست داده‌ام. کاملاً احساس تنهایی می‌کردم و نیاز داشتم تا با یک دوست و یا خواهرم درد دل کنم».

در نقطه مقابل، مشارکت‌کننده II-04 می‌گوید:

«بعد از اینکه از همسرم جدا شدم خیلی از اقوام با من قطع ارتباط کردند. یکبار که دلش را سؤال کردم، گفتند که به‌خاطر اینکه به خرج نفتی نیام. شاید که می‌خواستند از من حمایت کنند، ولی این چه نوع حمایتی است دیگه».

زنان سرپرست خانواری که با این نوع حمایت‌ها مواجه‌اند، دچار یک تناقض احساسی می‌شوند. از یک طرف، از سوی دوستان و اقوام خویش حمایت عاطفی و یا مادی می‌شوند و از طرف دیگر احساس می‌کنند که مورد ترحم قرار گرفته‌اند. مشارکت‌کننده III-03 در این باره می‌گوید:

«از وقتی همسرم فوت کرده است حتی برادر و خواهرانم هم خیلی کم به خونه‌ام می‌آیند، می‌گن تو بیا ولی ما کم می‌ایم. دلیلشون هم اینه که نون و زندگی من با مال بچه‌های یتیم گره خورده و درست نیست که نون بچه یتیم رو بخورند».

در نتیجه گروهی از مصاحبه‌شوندگان برای میزان و نوع حمایت‌های درخواستی خود، تمهیداتی را اندیشیده‌اند. مشارکت‌کننده III-02 در این باره می‌گوید:

«هم دوست دارم که از طرف دوستان و خانواده‌ام حمایت بشوم و هم اینکه اصلاً مایل نیستم احترامم از بین برود؛ بنابراین یکی از کارهایی که می‌کنم این است که اولاً به هرکسی رو نمی‌اندازم؛ دوماً واقعاً همان چیزی که لازم دارم را درخواست می‌کنم؛ حتی بعضی اوقات فقط لازم دارم از دوستانم اطلاعاتی درباره موضوعی بگیرم».

داده‌های حاصل از مصاحبه نشان داد تجربه زیسته مشارکت‌کنندگان در طیف متکثری قرار دارد. از یک‌سو در بین مصاحبه‌شوندگان، زنان سرپرست خانواری بودند که نه دریافت ذهنی‌شان و نه نوع منابع حمایتی، آنان را محدود نکرده است. اینان روزانه، حجم گسترده‌ای از حمایت‌ها را از منابع گوناگون دریافت می‌کنند و هیچ برداشت منفی از این حمایت‌ها ندارند. مشارکت‌کننده II-05 تأکید دارد که:

«من خودم به‌خوبی می‌دانم که چه وقت چه چیزی را از چه کسی بخوام. بعضی چیزها مثل پول رو همیشه از دوستان خواست، بهتره این رو از خانواده بخوام. ولی بعضی از موارد دیگه مثل اینکه کدوم کلاس برای آموزش فرش‌بافی خوبه رو دوستانم دارند و باید از آنها بگیرم».

از سوی دیگر برخی از زنان سرپرست خانوار در این محتاط بودند که از چه منابعی درخواست حمایت و یا اینکه چه نوع حمایتی را درخواست کنند. مشارکت‌کننده III-01 می‌گوید:

در مقابل مشارکت‌کننده II-04 می‌گوید:

«از اینکه طلاق گرفته بودم خجالت می‌کشیدم. به همین دلیل فکر اینکه به خانه پدرم بروم را نداشتم. یکسال بود که فقط با تلفن با خانواده‌ام ارتباط داشتم. برایم سخت بود. در این مدت هم از نظر عاطفی و هم از نظر مالی، دوستانم کمک بسیار خوبی برایم بودند».

نتایج مصاحبه‌ها نشان می‌دهد درخواست حمایت مالی از مردان، در طیفی گسترده، امتناع از هرگونه گفت‌وگوی حمایت‌طلبانه تا درخواست از آنها بدون در نظر گرفتن جنسیتشان قرار می‌گیرد. مشارکت‌کننده III-03 می‌گوید:

«دوست نداشتم که بعد از فوت همسرم دستم جلوی خانواده‌ام دراز باشد. به همین دلیل سراغ کار رفتم، تا بالاخره کار خوبی توسط همسر دوستم در یک کارخانه پیدا کردم».

بنابراین رد حمایت مردان، برای آنان متضمن ادراکی دوسوگرایانه است و آنان را در فضای متکثری قرار می‌دهد که به درک پراکنده و مشوشی از این حمایت‌ها منجر می‌شود. در این باره مشارکت‌کننده II-03 می‌گوید:

«همه مردها برام یکسان نیستند؛ اما از هر مردی هرچا که لازم باشه درخواست کمک می‌کنم. فقط سعی می‌کنم همیشه با مردانی باشم که نخواهند برام مشکل‌ساز بشن».

با این حال کلیدواژه اصلی در ارتباط با حمایت دریافتی از سمت مردان، «بی‌اعتمادی» در نزد بیشتر مصاحبه‌شوندگان بود. تقریباً همه مصاحبه‌شوندگان، چه آنان که لاجرم بعد از همسرشان با مردان دیگر مناسبات اجتماعی داشته‌اند و چه آنانی که هیچ ارتباطی در این زمینه با مرد دیگری را تجربه نکرده‌اند، از درخواست کمک از مردان اجتناب می‌کردند؛ زیرا معتقد بودند یک زن بدون شوهر، در جامعه سنتی-مذهبی بیشتر در مظان اتهام است؛ بنابراین در یک نظم پاساستی، زن وقتی که سرپرست خانوار می‌شود، لاجرم در هویت شخصی خود بازنندیشی می‌کند و هویت جدید و متمایزی از گذشته برای خود خلق می‌کند.

«خیلی از اوقات به مشکل مالی برخورد می‌کنم، ولی نمی‌شود این موضوع را با غریبه‌ها در میان گذاشت. به نظرم ما زنان باید بدونیم که از چه کسی طلب کمک کنیم». زنان سرپرست خانواری که از تجربه زیسته سنتی فاصله دارند، حمایت‌های مالی را از دوستان و یا نهادهای دولتی درخواست می‌کنند؛ بنابراین هرگونه تغییر در منبع حمایتی، ادراک آنان را از حمایت دچار آسیب می‌کند. شرکت‌کننده III-02 و II-05 می‌گویند:

«من هروقت نیاز به حمایت مالی داشته باشم، قطعاً اول از خانواده‌ام و مخصوصاً پدر و مادرم درخواست می‌کنم. چون اگر بفهمند که من چیزی از دیگری خواسته‌ام و به آنها نگفتم ناراحت می‌شوند».

«با دوستانم راحت‌ترم؛ چون بهتر می‌تونند من رو درک کنند. چند باری هم که مشکل داشتم، سعی کردم از طریق دوستانم حلش کنم. خانواده رو همیشه توی هر زمینه‌ای وارد کرد و از شون چیزی خواست».

همچنین نتایج، نوعی تغییر جهت را در ادراک مصاحبه‌شوندگان از حمایت‌های دریافتی‌شان نشان می‌دهد؛ به طوری که هریک از آنان سطوح متفاوتی از تمایز تا آمیختگی را به فراخور موقعیتی تجربه می‌کنند که در آن قرار دارند. برخی از آنها مشتاق‌اند تا حمایت مالی را صرفاً از دایره ارتباطی محدود خود، مانند خانواده بخواهند و برخی دیگر دایره منابع حمایتی خود را به خارج از خانواده و به گونه‌ای نامتمایز (برای مثال دوستان و نهادهای دولتی) گسترش می‌دهند. مشارکت‌کننده III-04 می‌گوید:

«خدا رو شکر، پدرم وضعیت مالی خوبی دارد، از این بابت نگرانی ندارم. از این همه حمایتی که از من می‌کنند شرمسارم. ولی به نظرم بهترین اقدام بعد از اینکه از همسرم جدا شدم این بود که به خانه پدرم آمدم».

و یا مشارکت‌کننده III-03 می‌گوید:

«پدرم یک کارگر ساده ساختمانی است، وضع مالی خوبی ندارد، بعد از اینکه همسرم فوت کرد مانده بودم که با ۴ تا بچه چکار کنم، به خانه پدر شوهرم رفتم، آدم‌های خوبی هستند، طبقه بالا (یک واحد آپارتمان) را در اختیار خودم و بچه‌ها گذاشتم، هر چیزی که برای خانه خودشان می‌خرند، برای ما هم می‌گیرند».

• مضمون دوم: عزت نفس

تمرکز این مضمون بر ادراکی است که این زنان از عزت نفسشان نسبت به حمایت‌های اجتماعی دریافت‌شده دارند؛ بنابراین این قسمت مطالعه حاضر، به دنبال پاسخ به این سؤال بوده است که زنان سرپرست خانواری که حمایت‌های اجتماعی را دریافت می‌کنند، چه ادراکی از عزت نفسشان دارند؟

نتایج نشان دادند طیفی گسترده از احساس سرخوردگی تا عزت نفس بالا، در ادراکی که این حمایت‌ها در زنان شکل می‌دهند، در روایت‌هایشان آشکار است. عده‌ای احساس رضایت فوق‌العاده‌ای از خود، در قبال حمایت‌های دریافت‌شده دارند. در

این باره مشارکت‌کننده III-04 می‌گوید:

«در طول زندگی مشترک با همسر، او همیشه به من می‌گفت که بی‌عرضه هستی و اگر از من جدا بشی از گرسنگی می‌میری، ولی تصمیم گرفتم جدا بشم و الان بعد از چند سال به خود می‌بالم که توانستم زندگی‌ام را با کمک خانواده‌ام و کمی هم از بهزیستی جمع و جور کنم.»

اما مشارکت‌کننده III-01 از احساس خردشدنش می‌گوید:

«شش سال است که با دو تا بچه از همسر جدا شدم. بیشترین مشکل اجاره خونه بود. بعد از چند سال که تحت پوشش بهزیستی قرار گرفتیم، تقاضا دادم که وام بدهند و زمینی که از پدرم در حاشیه شهر است را بسازم. بعد از یکسال موافقت کردن که خودشان خانه را بسازند. با اینکه یک خونه کوچک ساختند و خوشحال بودم، ولی روز افتتاح یک عده مسئول آمدند روستا و کلی عکس و فیلم گرفتند، فکر می‌کنم اگر کسی نمی‌دونست که من تحت پوشش بهزیستی هستم، با این کارشون همه فهمیدند و از این بابت شرمندام.»

زنانی نیز از سود و زیان حمایت‌هایی که از آنان می‌شود،

سخن دارند. در این باره مشارکت‌کننده II-04 می‌گوید:

«چهار سال است که در یک کارخانه مشغول به کار شدم. رئیس خیلی از من حمایت می‌کند، ولی کاملاً می‌فهمم که با نیت نادرستی این حمایت‌ها را از من می‌کند. از این بابت ناراحتم و اصلاً می‌خوام از من نه حمایت کند و نه فکر بد.»

تعدادی از مصاحبه‌شوندگان معتقدند حمایت افرادی غیر

از خانواده، حتی کارکنان ادارات از یک زن بدون شوهر در جامعه، آنان را در مظان اتهام قرار می‌دهد. به همین دلیل دست به انزوایی خودخواسته می‌زنند. طردی که آنان را از داشتن فرصت‌های رشد، که برای اکثریت جامعه مهیاست، باز می‌دارد. مشارکت‌کننده I-03 در این باره می‌گوید:

«۱۰ سال است که از خانه پدرم بیرون آمدم و خودم مستقلاً زندگی می‌کنم. ابتدا همه مردان فامیل و حتی دوستان خانوادگی به بهانه‌های مختلف می‌خواستند که کمک کنند، ولی تقریباً همه آنها پیشنهاد ازدواج موقت بهم می‌دادند. اینجا بود که تصمیم گرفتم هرچند که به کمکشان نیاز دارم، از بیانش خودداری کنم.»

چنین نگرش‌هایی نسبت به حمایت‌های اجتماعی، به زعم نارایانا و همکاران (2015)، موقعیت و قدرت چانه‌زنی متفاوتی به زنان سرپرست خانوار می‌بخشد؛ به طوری که در بین مصاحبه‌شوندگان، افرادی حضور داشتند که احساس خوبی نسبت به حمایت‌های اجتماعی داشتند؛ بنابراین رابطه خود را با خانواده، دوستان و نهادهای دولتی حفظ کرده و حتی آن را توسعه داده‌اند. نظر مشارکت‌کننده II-05 در این باره این است:

«از اینکه کسانی هستند که هنوز به فکر افراد دیگر هستند، خوشحالم. این نشون می‌ده که هنوز انسانیت و شرافت در جامعه وجود داره.»

نتایج نشان داد به طور کلی همه مصاحبه‌شوندگان از حمایت‌های اجتماعی دریافت‌شده راضی‌اند و حس خوبی را از این حمایت‌ها دریافت می‌کنند؛ هرچند معتقدند در برخی از موارد حرمت نفسشان آسیب می‌بیند. شرمساری از دریافت خدمات از یک سو و احساس رضایت از رفع نیازشان از سوی دیگر، دو نقطه متعارض طیف تجربه زیسته زنان سرپرست خانوار از خود ارزشمندیشان است. عده‌ای به دلیل حفظ حرمت خود، از دریافت این حمایت‌ها اجتناب می‌کنند و خود را از منابع حمایتی دور نگه می‌دارند؛ اما عده‌ای دیگر ادراک مثبتی به دریافت حمایت از سوی دیگران دارند.

• مضمون سوم: ادراک حمایت، براساس رفتار حمایت‌کننده

در این قسمت سؤال اصلی آن است که مصاحبه‌شوندگان ادراکشان از حمایت اجتماعی براساس رفتار حمایت‌کننده چگونه است؟ مصاحبه‌شوندگان این پژوهش بر مسموم بودن رفتارهای حمایت‌کنندگان مرد، اعم از مردانی که خویشاوندند و یا کارکنان مرد در ادارات دولتی متفق‌القولند؛ به طوری که پیشنهاد حمایت از سوی مردان، محیطی سرشار از ریسک و ناامنی را همچون زنجیره‌ای به هم پیوسته گرداگرد آنان برایشان فراهم کرده و اهداف حمایت‌کننده را در حاله‌ای از ابهام فرو برده است. مشارکت‌کننده II-02 می‌گوید:

«تا جایی که امکان دارد نداشتن همسر را از مردان پنهان می‌کنم؛ حتی در اداراتی که برای دریافت کمک می‌روم وقتی که می‌فهمند همسر ندارم، سؤالات دیگری ازم می‌پرسن».

شاید همین ترس از شکستن مرزهای شخصی است که بعضی از زنان سرپرست خانوار را به جدایی‌گزینی مجبور می‌کند. به اعتقاد خانواده‌درمانگران ساختاری، هر فرد و خانواده‌ای مرزهایی را به شکلی نامرئی به دور خود دارد که همواره مایل است اطلاعات و فعالیت‌های شخصی و خانوادگی‌اش را در درون مرز خویش حفظ کند. به تعبیری هر سیستم خانوادگی تلاش دارد تا به وسیله مرزبندی، برخی از اطلاعات را درون خود نگه دارد و با تعاملات خویش مرز خود را با جامعه تنظیم می‌کند. زنان سرپرست خانوار نیز از این قاعده مستثنا نیستند. مشارکت‌کننده I-05 در این باره می‌گوید:

«تا حد امکان طوری رفتار می‌کنم که به فکرشان نرسد که ازم سؤالات شخصی بپرسند و حتی وقتی متوجه شوم که فردی، مخصوصاً یک مرد قصد دارد از زندگی خصوصی‌ام سر در بیاورد، ازش فاصله می‌گیرم».

اما آنچه ناامنی فضای حمایتی را برای زنان سرپرست خانوار دوچندان می‌کند، فضای سنتی-مذهبی در خرده‌فرهنگ‌های موجود در جامعه است. مشارکت‌کننده III-02 می‌گوید:

«فضای اجتماعی اصلاً برای یک زن مطلقه مناسب و امن نیست. تو ارتباط با همکارها باید مراقب نحوه پوشش‌ام و کلامم باشم. باید خودم نباشم. هرچقدر زن شوهرداری آرایش کنه طوری نیست، ولی اگر یک زن تنها یک ذره به خودش برسد همه فکر می‌کنن خبریه».

به‌طور مثال هنوز هم در مناطقی از ایران «رسم زن برادرستانی» رایج است؛ به نظر می‌رسد زنان سرپرست خانواری که در چنین جوامع سنتی زندگی می‌کنند، دچار نوعی تناقض ارتباطی و حمایتی می‌شوند. از یک طرف، ابتدا مورد طرد زنان اقوام خویش، که احساس خطر کرده‌اند، قرار گرفته‌اند و از طرف دیگر به وسیله شوهران همین زنان کنترل می‌شوند که خود را نسبت به همسر برادر خود مسئول و درنهایت متعصب می‌دانند. مشارکت‌کننده III-03 در این باره می‌گوید:

«دقیقاً از فردایی که همسرم فوت کرد، مادر شوهرم به گوشم می‌خواند که تو جوانی و نباید با غربیه ازدواج کنی، پسر بزرگش را برایم در نظر گرفته بود. علی‌رغمی که اصلاً تمایلی به ازدواج نداشتم، نمی‌دانستم به کسانی که این قدر به من نزدیک هستند چطور بفهمانم که نحوه زندگی کردنم دست خودم است».

عده‌ای از مصاحبه‌شوندگان اعتقاد داشتند که مرزهای شخصی برای یک زن سرپرست خانوار نه تنها از سوی مردان، از سوی زنان هم مورد تجاوز واقع می‌شود و به‌طور معمول زنان نیز به راحتی به خوشان اجازه ورود به حریم شخصی یک زن بدون همسر را می‌دهند. مشارکت‌کننده III-04 در این باره می‌گوید:

«در همان اوایلی که از همسرم جدا شده بودم، در یک مجلسی که افراد غربیه زیادی هم حضور داشتند، ناگهان یک خانمی بدون مقدمه شروع به نصیحتم کرد و گفت که گذشت کن و به زندگیت برگرد؛ در حالی که اصلاً موضوع را نمی‌دانست که همسرم مرا به زور طلاق داده است، نمی‌دانم این دیگه چه جور حمایت و نصیحتی است».

از سویی روایت برخی از مصاحبه‌شوندگان، حکایت از آن دارد که تعدادی از آنان مرزهای وسیع‌تری را برای خود در نظر می‌گیرند و در نتیجه روابط گسترده‌تری در عرصه عمومی دارند. این گروه از زنان حمایت‌های بیشتری را از منابع حمایتی دریافت می‌کنند. مشارکت‌کننده III-05 می‌گوید:

نکرده‌اند؛ در نتیجه به تدریج پیوندهای اجتماعی خود را گسسته و به «طرودی اجتماعی درون‌زاد» دست زده‌اند. مشارکت‌کننده III-03 می‌گوید:

«بعد از فوت همسر، هر جا که می‌رفتم می‌دیدم که موقع برگشتن ساکم رو پر از لباس‌های کهنه خودشون می‌کنند و یا مثلاً مواد غذایی می‌دادند. با اینکه واقعاً فشار مالی داشتم ولی چند باری بهشون گفتم که نیازی ندارم، ولی می‌گفتند که ما برای ثوابش این کارها رو می‌کنیم؛ بنابراین تصمیم گرفتم که رفت و آمدم رو کم کنم».

به نظر می‌رسد که چنین زنانی در گستره سنتی جامعه دچار نوعی تناقض ذهنی شده‌اند؛ از یک سو به شدت تحت فشار اقتصادی قرار دارند، از سوی دیگر عزت نفس خود را در معرض آسیب می‌بینند؛ در نتیجه دست به انتخاب «گسست از پیوندهای اجتماعی» می‌زنند؛ بنابراین هرگاه حمایت اطرافیان، به کاهش حرمت نفس و امنیت اجتماعی آنان منجر شود، ماحصل آن گسستن از پیوندهای اجتماعی است.

نتایج این پژوهش نشان داد در حالی که تعداد زیادی از این زنان که دفعاتاً و یا به تدریج ایفاگر نقش‌های دوگانه زنانگی/مردانگی شده‌اند و بیش از دیگر زنان به حمایت نیاز دارند، همگام با قاعده جهانی شدن شبکه‌های اجتماعی^۱، پیوندهای خود را به گروه‌هایی از فضای مجازی منتقل کرده‌اند. با این حال تناقضی که این پیوندها در جهان واقعی برایشان دارد، در فضای مجازی نیز پابرجاست، با این تفاوت که در فضای مجازی قدرت چانه‌زنی و انتخاب آنان افزایش یافته است و هرگاه که احساس کنند به حرمتشان و یا امنیتشان آسیب وارد می‌شود، قادرند گروه خود را ترک کنند. مشارکت‌کننده I-03 می‌گوید:

«بعد از اینکه از همسر جدا شدم، توی فضای مجازی چند نفر از دوستان دوران تحصیلم رو پیدا کردم. هر کدام به کاری مشغول شده بودند. یکی از آنها تبلیغات شیرینی خانگی می‌کرد. وارد گروهم کرد و پس از مدتی برام سفارش می‌گرفت، اوایل که یاد نداشتم خودش به من یاد می‌داد، ولی بعد که راه افتادم خودم مستقیماً سفارش

«چرا یک زن تنونه از دیگران درخواست کمک کنه، به نظرم اشکالی نداره. فقط مهم اینه که سعی کنه به خودش آسیبی وارد نکنه».

همچنین علی‌رغم اینکه مصاحبه‌شوندگان استراتژی‌های متفاوتی را در قبال حمایت‌هایی داشتند که از آنان می‌شد، فضای حمایتی خود را بر بی‌اعتمادی نسبت به افراد اطراف خود، فضای زندگی واقعی، فضای مجازی و به خصوص بی‌اعتمادی نسبت به مردان بنا کرده بودند. پر واضح است که چنین چارچوبه‌ای برایشان تداعی‌کننده «ناامنی فضای حمایتی» را به همراه خواهد داشت.

• مضمون چهارم: پیوندهای اجتماعی

داده‌های حاصل از مصاحبه با مشارکت‌کنندگان نشان داد در تجربه زیسته زنان سرپرست خانوار، یکی از مضامین اصلی، سطح پیوندها و مناسبات اجتماعی و در نتیجه تعامل آنان با دیگر اعضای جامعه است. روایت مصاحبه‌شوندگان از تجربه زیسته‌شان نشان داد که «همنوایی» و «کناره‌جویی» دو محور اصلی پیوندهای اجتماعی آنان را تشکیل می‌دهند. مشارکت‌کننده III-04 می‌گوید:

«محیط کارمان صمیمی هست، به همین دلیل با بعضی‌ها واقعاً صمیمانه دوست شدم، سعی می‌کنیم که به درد هم بخوریم».

تعدادی از مصاحبه‌شوندگان نیز بیان کردند که بعد از طلاق و یا فوت همسرشان، پیوندشان به خصوص با دوستانشان به طور چشمگیری افزایش یافته است؛ زیرا این پیوند برای آنان در مواقع بحرانی به عنوان «ضربه‌گیر روانی» عمل کرده است. مشارکت‌کننده II-02 در این باره می‌گوید:

«چند سال قبل مادرم از دنیا رفت و بعد از اینکه پدرم فوت کرد واقعاً حال خوبی نداشتم. اگر دوستانم کنارم نبودند نمی‌دونم دست به چه کاری می‌زدم».

این در حالی است که تعداد درخور توجه‌ای از مصاحبه‌شوندگان نیز روایت کردند که پیوند اجتماعی‌شان بعد از طلاق و یا فوت همسرشان، کاهش چشم‌گیری داشته است؛ زیرا از زنان و مردان اطراف خود بازخورد مناسبی را دریافت

¹ Social media

می‌گرفتم. همین باعث شد که بتونم از نظر مالی خودم رو جمع و جور کنم».

از سوی دیگر مشارکت‌کننده III-05 می‌گوید:

«چند وقت بود که از دوستان قدیمی‌ام خبری نداشتم تا اینکه به‌طور اتفاقی گروهی رو پیدا کردم که چند نفرشان آنجا بودند، اوایل از آمدنم به گروه راضی بودم، تا اینکه بعد از مدتی چند نفر از مردان گروه به صفحه شخصی‌ام پیام می‌دادند. احساسم این بود که ماندن در این گروه داره به امنیت آسیب می‌زنه؛ بنابراین تصمیم گرفتم که بیام بیرون؛ چون تا بفهمند که زنی بی شوهر هستی، مزاحمت‌ها شروع میشه».

روایت مصاحبه‌شوندگان از تجربه زیسته‌شان در پیوندهای اجتماعی نشان می‌دهد زنان سرپرست خانواری که از تحصیلات بالاتری برخوردارند، قادرند با اطمینان بیشتری حمایت‌هایی را از فضای مجازی به دست آورند. پر واضح است که زنانی که مدارج تحصیلی بالاتری را کسب کرده‌اند، توانایی بالاتری در کاربرد مهارت‌های ارتباطی دارند. علاوه بر اینکه تحصیلات بالاتر، توان استفاده از نرم‌افزارها و اپلیکشین‌های بیشتری به فرد می‌دهد و در نتیجه قدرت او را در انتخاب و چانه‌زنی در فضای مجازی افزایش می‌دهد. از سویی بسیاری از زنان سرپرست خانوار به‌منظور درآمدزایی به تبلیغ در فضای مجازی نیاز دارند و هرچه سوادشان در استفاده از فضای مجازی بیشتر باشد، تبلیغات رسانه‌ای‌شان نیز مؤثرتر، سطح ارتباط با مخاطبان گسترده‌تر و دنبال‌کنندگان بیشتری در فضای مجازی برایشان فراهم است. مشارکت‌کننده III-02 می‌گوید:

«از زمانی که تونستم یک تلفن همراه درست و حسابی بخرم، شروع کردم به تبلیغات به زبان انگلیسی برای ایرانیان خارج و درآمد خوبی پیدا کردم. چند تا گروه زدم و محصولات هنری‌ام رو که در اوقات فراغت می‌سازم را در آنها می‌فروشم».

با این حال چه در تجربه زیسته واقعی و چه در فضای مجازی، کلیدواژه اصلی برای آنان، «عدم امنیت» است. علاوه بر اینکه متغیرهای دیگری مانند گمنامی حمایت‌کننده و سستی نظارت بر شبکه‌های اجتماعی به عمیق‌تر شدن احساس

عدم امنیتشان دامن می‌زند، بنابراین برایشان چاره‌ای نمی‌ماند به‌جز اینکه به‌سمت مؤسساتی مانند سازمان‌های دولتی و یا مردم‌نهاد^۱ بروند که نظارت بیشتری بر عملکرد آنان حاکم است. این در حالی است که عملکرد این سازمان‌ها نیز خالی از نقد نیست؛ زیرا اولاً نظر به اینکه رویکرد فعلی سازمان‌های فوق و به عبارت عام‌تر، نگرش‌های فرهنگی جامعه به‌سمت حمایت از این زنان در قالب کمک‌های خیریه‌ای است و دوماً به دلیل تکیه بر تفکر برنامه‌ریزان بالادست که آشنایی کافی با هزارتوی تجربه زیسته زنان سرپرست خانوار ندارند، حمایت‌ها بیشتر متمرکز بر کمک‌های مالی است. تعدادی از این زنان از حمایت‌های مالی، که می‌شوند، رضایت دارند. مشارکت‌کننده II-05 می‌گوید:

«با پیگیری‌های که کردم توانستم یک وام نسبتاً خوبی از اداره بهزیستی بگیرم و خونام را بازسازی کنم و حداقل از این بابت خیالم آسوده بشه».

و یا مشارکت‌کننده III-05 می‌گوید:

«چند سال هست که شوهرم به علت تصادف نمی‌تونه کار کنه و الان هم تحت پوشش بهزیستی هستیم. یکی دو سال بعد یک وام خوداشتغالی تونستم بگیرم و با کمک دوستانم هم کمی پول جور کردم. تونستم یک ماشین بگیرم. وقت‌هایی که کارهای دیگه‌ام رو انجام دادم، می‌رم آژانس بانوان کار می‌کنم. خوب شد. هم وسیله نقلیه خونه هست و هم کمک خرج خونه».

طراحان این گونه حمایت‌ها معتقدند که اعتبارات اندک و یا وام‌های کم و یا بدون بهره، زنان سرپرست خانوار را به لحاظ اقتصادی توانمند می‌کند و منزلت، اعتماد به نفس و توان چانه‌زنی آنها را در اجتماع افزایش می‌دهد و نیز معتقدند که به اعتبارات خرد، صرفاً به‌منظور کاهش فقر و پایداری مالی نباید توجه کرد، بلکه این اقدام دارای ساختار حلزونی شکل قدرتمندی است که از طریق نشانه‌گرفتن اهداف برنامه‌های برابری جنسیتی سبب توانمندسازی اقتصادی، سیاسی و درنهایت افزایش رفاه زنان سرپرست خانوار می‌شود؛ اما در مقابل، پژوهشگرانی مانند برایان (2020) معتقدند که این

¹ Non governmental Organization (NGO)

ابزارها و مساعدت‌ها به جای تأکید بر پس‌انداز و سرمایه‌گذاری بر اعطای وام استوار است. به عبارتی، به جای هدف‌گذاری استقلال مالی بیشتر برای زنان سرپرست خانوار، وابستگی آنان به اعتبارات را بیشتر کرده است که این امر به‌ویژه برای افراد فاقد سرمایه خطرناک است و حتی در شرایط بحرانی، شکل جدیدی از فقر، با عنوان «بحران بدهی یا بدهکاری» را خلق می‌کند. مشارکت‌کننده I-04 در این باره می‌گوید:

«از وقتی که این وام سنگین رو برداشتم یکی از نگرانی‌هام اینه که چطور آخر ماه قسطم رو بدم. هرچند که سعی کردم همه رو پرداخت کنم، ولی باور کنید یک هفته به موعد قسطم مونده استرس دارم که چطور و از کجا پرداخت کنم. البته وام رو خرج بی‌خود نکردم و گذاشتم روی رهن خونه. ولی به هر حال این استرس همیشه با منه».

در این ارتباط مشارکت‌کننده III-03 می‌گوید:

«حالا که فکرم رو می‌کنم، به این نتیجه می‌رسم که نباید وام می‌گرفتم و یا حداقل قبل از گرفتن وام باید فکری براش می‌کردم. یک سالی است که وام رو با معرفی بهزیستی از بانک گرفتم ولی فقط تونستم دو تا از قسط‌ها رو پرداخت کنم. وام هم خرج شده. موندم که چطوری قسط‌ها رو بدم».

بنابراین روایت‌هایی این چنین، بیانگر آن است که ارائه وام‌ها و اعتبارات خرد، همواره سبب کاهش فقر و رفع محرومیت نشده و علاوه بر وابستگی زنان سرپرست خانوار، گاهی سبب ایجاد چالش‌ها و مسائل متعددی مانند بحران بدهی‌ها، هدررفت منابع مالی دولت و وابستگی فزاینده متقاضیان شده است. این در حالی است که نقد جدی بر این سازمان‌ها، فقدان طرحی هوشمندانه به منظور تقویت پیوندهای اجتماعی این زنان است.

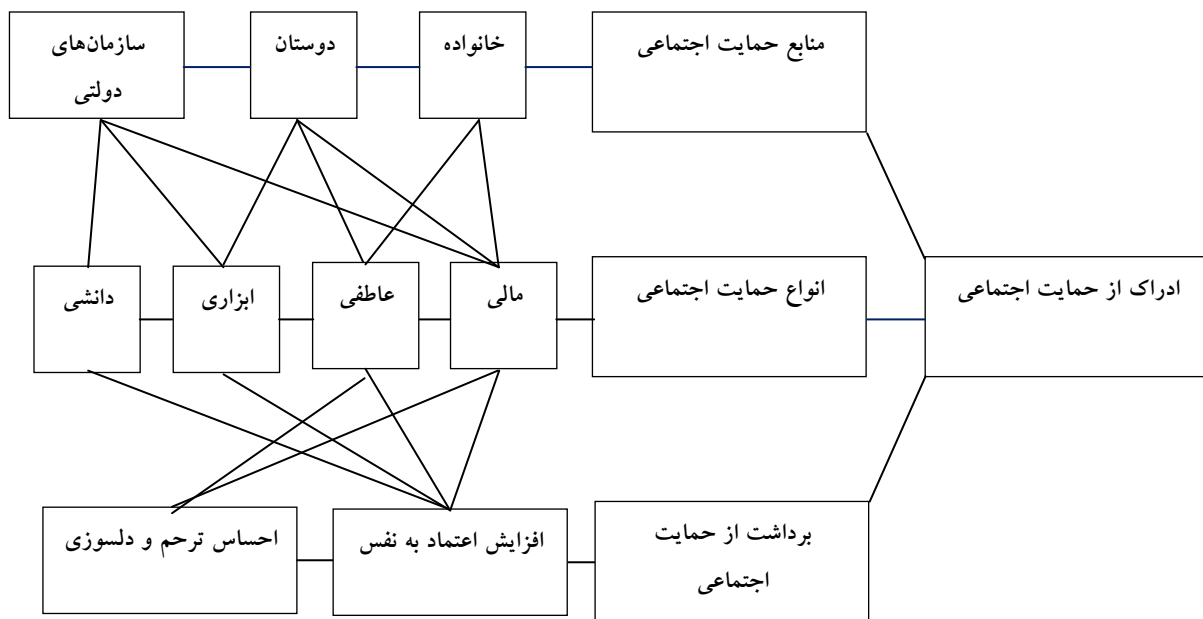
جدول ۳- ادراک زنان سرپرست خانوار از حمایت اجتماعی

Table 3- Perception of female heads of the household from social support

عبارت‌های مهم	زیرمضامین	مضامین
• دریافت کمک اقتصادی	حمایت مالی	حمایت‌های اجتماعی
• استفاده از ابزار دیگری برای معاش	حمایت ابزاری	
• فراگیری فنون شغلی و شرکت در کارگاه	حمایت اطلاعاتی	
• دریافت مساعدت‌های عاطفی در هنگام ضرورت	حمایت عاطفی	
• احساس سرخوردگی در قبال دریافت حمایت	کاهش خودارزشمندی	خودارزشمندی
• شرمساری از دریافت خدمات حمایتی	اولویت‌بخشی به رفع نیازها	
• احساس رضایت از رفع نیاز		
• حمایت مردان با هدف رفع نیازهای خود	بی‌اعتمادی نسبت به مردان	ادراک حمایت، براساس رفتار حمایت‌کننده
• شکستن مرزهای خصوصی توسط مردان و زنان	تلاش برای حفظ مرزهای شخصی خود	
• افزایش مناسبات	همنوایی	ارتباط‌های اجتماعی
• طرد اجتماعی درون‌زاد	کناره‌جویی	

درباره انواع حمایت‌های اجتماعی که ادراک می‌کنند و در نهایت سه مضمون درباره پیامدهای حمایت‌های اجتماعی انجامید.

در مجموع تحلیل روایت مشارکت‌کنندگان به شناسایی چهار مضمون درباره منابع حمایت اجتماعی و چهار مضمون

شکل ۱- شبکه مضامین و زیرمضامین ادراک حمایت اجتماعی در زنان سرپرست خانوار

Fig 1- Network of themes and sub-themes of perception of social support in female heads of household

خلاصه و نتیجه

مطالعه حاضر تجربه زیسته زنان سرپرست خانوار را از حمایت‌های اجتماعی، که دریافت می‌کنند، کاوش کرده و به چهار مضمون از این حمایت‌ها دست یافته است. نتایج این مطالعه نشان داد تقریباً همه مصاحبه‌شوندگان حمایت‌های اجتماعی را مثبت ارزیابی می‌کنند؛ با این حال این حمایت‌ها در طیفی گسترده ادراک می‌شود که یک سمت آن احساس رضایت به دلیل تأمین نیازهایشان و در سمت مقابل سرخوردگی و شرمساری وجود دارد. برای عده‌ای این حمایت‌ها موجب هتک حرمتشان می‌شود و به همین دلیل از دریافت آن اجتناب می‌کنند؛ اما عده‌ای دیگر نگاهی متفاوت دارند و نظر به اینکه به شدت به حمایت نیازمندند، آن را فرصتی برای خود فرض می‌کنند. فصل مشترک بیشتر آنان حفظ شرافت و نجاتشان است. براساس روایت مشارکت‌کنندگان، می‌توان نوع ادراکشان را استنباط کرد. این زنان در هنگام نیازمندی به فراخور موقعیتی که در آن قرار دارند، رفتارهای حمایت‌طلبانه متفاوتی را برمی‌گزینند؛

رفتارهایی که به تعبیر پارسونز^۱، در طیفی از آمیختگی تا تمایز قرار دارد (گی‌روشه، ۱۳۹۱). در این باره تعدادی از مصاحبه‌شوندگان معتقد بودند که حمایت افرادی غیر از خانواده، می‌تواند آنان را در مظان اتهام قرار دهد؛ بنابراین از نزدیک شدن به هرگونه منبع حمایتی، که احتمال آسیب برایشان باشد، پرهیز می‌کردند. مضاف بر اینکه بی‌اعتمادی، بی‌ثباتی و مسموم بودن فضا، بر زندگی بیشتر آنان سایه انداخته و زمینه اجتناب از دریافت این حمایت‌ها را در نزد آنان فراهم آورده است. روایت مصاحبه‌شوندگان از حمایت‌های دریافتی نشان داد از یک سو به شدت تحت فشار اقتصادی قرار دارند و از سوی دیگر عزت نفس خود را در معرض آسیب می‌بینند؛ در نتیجه دست به انتخاب «گسست از پیوندهای اجتماعی» می‌زنند؛ در نتیجه، وقتی که فرد به «طرد خواسته» و یا «ناخواسته» خویش دست می‌زند، به تدریج پیوندهای قبلی را هم می‌گسلد و از حمایت‌های احتمالی این پیوندها نیز محروم می‌شود (Lavoic, 2016).

نتایج پژوهش حیدرخانی و همکاران (۱۳۹۵) تأکید

¹ Parsons

نامانی تجربه می‌کنند؛ بنابراین برای این زنان اهداف حمایت‌کنندگان نیز در هاله‌ای از ابهام فرو رفته است. در هر صورت «ارتباط با جنس مخالف»، چالش‌برانگیزترین بُعد دریافت کمک و حمایت برای این زنان است. روایت مصاحبه‌شوندگان نشان می‌دهد آنان را می‌توان در این زمینه به سه دسته‌گندروها، میانه‌روها و تندروها تقسیم کرد. اجتناب از دریافت حمایت، به دلیل ترس از برچسب خوردن، استراتژی گندروها، ریسک‌کردن یا به عبارت عامیانه، «یواشکی» حکایت میانه‌روها و «بی‌توجه به حرف مردم»، سرانجام تندروهاست؛ اما آنچه فضای حمایتی تنگ را برای این زنان دو چندان می‌کند، نگرش‌های سنتی-مذهبی در فرهنگ‌های موجود در جامعه است؛ زیرا در چنین نگرش‌هایی تأکید زیادی بر شرافت، نجابت و حفظ مرزهای شخصی یک زن می‌شود.

یافته‌های این پژوهش نشان داد «همنویی» و «کناره‌جویی» محورهای اصلی در پیوندهای اجتماعی زنان سرپرست خانوار است. از یک سو برای تعدادی از مصاحبه‌شوندگان پیوندشان به عنوان «ضربه‌گیر روانی» عمل کرده است، ولی پیوند اجتماعی تعدادی از آنان نسبت به گذشته، کاهش چشم‌گیری داشته است؛ زیرا بازخورد مناسبی را دریافت نکرده‌اند. این در حالی است که بیشتر زنان سرپرست خانوار پیوندهایشان را به گروه‌هایی در فضای مجازی منتقل کرده‌اند، اما دغدغه‌های دنیای واقعی هنوز هم برایشان پابرجاست، با این تفاوت که فضای مجازی قدرت چانه‌زنی و انتخابشان را افزایش داده است؛ در نتیجه تعدادی از آنان روی به سمت دریافت کمک و حمایت از سازمان‌های دولتی نهاده‌اند. سازمان‌هایی که محور حمایتشان کمک‌های مالی است و مسیری را برای رشد مناسبات اجتماعی این گروه از زنان پیش‌بینی نکرده‌اند؛ زیرا به تعبیر کولکارنی (2021) اساساً اعتبارات خرد و یا وام‌های کم و یا بدون بهره، زنان سرپرست خانوار را خود به خود به لحاظ اقتصادی توانمند نمی‌کند. نتایج این پژوهش نیز نشان داد اعتبارات جزئی و وام‌های کم و یا بدون بهره، بدون برنامه‌ای مدون، وابستگی آنان را به اعتبارات بیشتر کرده و

می‌کند که اولاً دریافت حمایت عاطفی با سلامت روانی زنان سرپرست خانوار، رابطه مستقیمی دارد و ثانیاً حمایت ابزاری و احساسی در زنان احساسات متفاوتی را شکل می‌دهد. مشارکت‌کنندگان این پژوهش نیز روایت کردند که بعد از قبول سرپرستی و ایفای هم‌زمان نقش پدری و مادری و یا زن و شوهری، به چهار نوع حمایت مالی، عاطفی، اطلاعاتی و ابزاری نیاز دارند. با این حال به تعبیر کافمن (2020)، نوع حمایت‌هایی که اجتماع از یک زن سرپرست خانوار می‌کند، او را وادار می‌دارد که در ادراکشان از حمایت‌های چهارگانه فوق در نوسان باشند.

نتایج این پژوهش نشان داد ایفای نقش در دو ساحت زنانگی و مردانگی در مرتبه نخست آنان را به شدت حمایت‌های مالی و در مرحله بعد به حمایت عاطفی نیازمند کرده است؛ اما با توجه به اینکه زندگی و تجربه زیسته این زنان در ایران از یک تناقض ساختاری رنج می‌برد، آنان نیز برای دریافت این حمایت‌ها بین ماندن در کنار منابع حمایتی و یا رفتن از نزد آنان در نوسان‌اند؛ بنابراین دو محور اصلی «تلاش برای فاصله‌گیری» و «بازاندیشی رابطه‌ها»، بیشتر مناسبات اجتماعی آنان را برای دریافت حمایت پوشش می‌دهد. تعدادی به دلایلی، مانند اعتمادداشتن تلاش می‌کنند تا از دیگران فاصله بگیرند و سطح ارتباطات خود را در این فضای آفت‌زده به حداقل برسانند و عده‌ای دیگر، نوعی بازاندیشی را در دریافت حمایت‌های اجتماعی ایجاد کرده، نگاه و قضاوت اطرافیان را نادیده گرفته و به دنبال رفع نیازهایشان‌اند.

مصاحبه‌شوندگان این پژوهش بر مسموم‌بودن رفتارهای حمایت‌کنندگان و به خصوص مردان، اعم از مردان خویشاوند و یا کارکنان ادارات متفق‌القولند. در نتیجه ترس از شکستن مرزهای شخصی است که بعضی از آنان را به تعبیر مینوچین (1981) به جدایی‌گزینی مجبور می‌کند (گلدنبرگ و همکاران، ۱۳۹۸)؛ به طوری که پیشنهاد هرگونه حمایتی را از سوی افراد غریبه و مخصوصاً مردان را در فضایی سرشار از ریسک و

شکل جدیدی از فقر، با عنوان «بحران بدهی یا بدهکاری» را برایشان خلق کرده است.

ملاحظات اخلاقی

این مقاله از رساله دکتری نویسنده اول، در پردیس بین‌المللی ارس دانشگاه تهران به شماره مصوبه ۱۴۹۸۵۶ مورخه ۱۴۰۰/۳/۸ استخراج شده است که کلیه اصول اخلاقی در پژوهش‌های انسانی در آن رعایت شده است. در روند انجام این پژوهش هیچ‌گونه حمایت مالی از سوی افراد حقیقی و یا حقوقی صورت نگرفته است. نویسنده اول دانشجوی دکتری، نویسندگان دوم و سوم، به ترتیب راهنمای اول و دوم و نویسنده چهارم مشاور رساله بوده‌اند. در انتها از سازمان بهزیستی، کمیته امداد، بنیاد شهید و امور ایثارگران و دفتر امور زنان و خانواده استانداری خراسان رضوی به جهت همکاری تشکر و قدردانی می‌کنیم. این در حالی است که قطعاً بدون همکاری زنان سرپرست خانواده، به‌عنوان شرکت‌کنندگان اصلی، انجام این پژوهش میسر نبود؛ از تمامی این زنان بزرگوار سپاسگزاریم.

تعارض در منافع

نویسندگان اظهار می‌دارند که پژوهش حاضر، تعارض منافی با شخص یا سازمان خاصی ندارد.

منابع فارسی

افشانی، ع. و فاتحی، ا. (۱۳۹۵). «توانمندی زنان سرپرست خانوار و عوامل اجتماعی - فرهنگی مرتبط با آن: مطالعه زنان زیر پوشش کمیته امداد امام خمینی (ره) شهر تبریز»، *زن و جامعه*، ۷، (۳)، ۱۹-۳۸.

امیرفریاد، م.؛ فروزان، س. و حسینی، س. (۱۳۸۸). «بررسی سلامت روان زنان سرپرست خانوار تحت پوشش سازمان بهزیستی شهر تهران»، *پژوهش اجتماعی*، ۲ (۳)، ۱۱۷-۱۳۷.

پروندی، ع. و عارفی، م. (۱۳۹۸). «پیش‌بینی بهزیستی

روانشناختی براساس امیدواری و حمایت اجتماعی ادراک‌شده در زنان سرپرست خانوار»، *مطالعات زن و خانواده*، ۷ (۲)، ۸۹-۱۱۴.

جلیلیان، ن. و پاپ‌زن، ع. (۱۳۹۸). «موانع و محدودیت‌های موفقیت طرح‌های خودکفایی و کارآفرینی کمیته امداد امام خمینی (ره)، مورد: زنان سرپرست خانوار دهستان هرسم، شهرستان اسلام‌آباد غرب»، *اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، ۸ (۲۴)، ۶۵-۷۸.

حاجی حسینی، م. و اختیاری امیری، ر. (۱۴۰۰). «توانمندسازی زنان سرپرست خانوار استان چهار محال و بختیاری برای حضور در بازار کار»، *مطالعات پلیس زن*، ۳۴ (۱۵)، ۳۰-۵۰.

حیدرخانی، ه.؛ حقیقتیان، م.؛ قنبری، ن. و پرنسین، ش. (۱۳۹۵). «بررسی تأثیر ابعاد مختلف حمایت اجتماعی بر سلامت اجتماعی زنان سرپرست خانوار در مناطق روستایی شهرستان کرمانشاه»، *مطالعات توسعه اجتماعی- فرهنگی*، ۲ (۲)، ۳۱-۵۷.

رفعت‌جاه، م. و ربیعی، م. (۱۳۹۵). «مطالعه تجربه ایفای هم‌زمان نقش شغلی-خانوادگی در زنان سرپرست خانوار با تأکید بر زنان دست‌فروش مترو»، *رفاه اجتماعی*، ۱۶ (۶۲)، ۱۴۳-۱۸۶.

روشنی، ش.؛ تافته، م.؛ خسروی، ز. و خادمی، ف. (۱۳۹۹). «شرایط تأثیرگذار بر وضعیت زندگی زنان سرپرست خانوار در ایران و راهکارهای کاهش آسیب‌ها»، *مطالعات تحقیقات اجتماعی در ایران*، ۹ (۳)، ۶۹۳-۷۱۷.

زارع، ر. و صفری دشتکی، م. (۱۳۹۸). «طراحی و تبیین مدل پارادایمی کارآفرینی اجتماعی با رویکرد توانمندسازی زنان سرپرست خانوار (مطالعه موردی: کمیته امداد امام خمینی (ره) استان فارس)»، *زن در توسعه و سیاست*، ۱۷ (۱)، ۱۴۷-۱۷۱.

سعیدمنش، م. و مداینی، ل. (۱۳۹۸). «اثربخشی شناخت درمانی مبتنی بر ذهن‌آگاهی بر افسردگی و اضطراب و تاب‌آوری زنان افسرده سرپرست خانوار شهر تهران»، *مطالعات ناتوانی*، ۹ (۵)،

- ۹-۱. زنان سرپرست خانوار». *زنان و خانواده*، ۱۴(۷۴)، ۷-۲۲.
- فروزان، س. و بیگلریان، ا. (۱۳۸۲). «زنان سرپرست خانوار: فرصت‌ها و چالش‌ها». *پژوهش‌نامه زنان*، ۱(۵)، ۲۰۳-۲۳۴.
- قدیری معصوم، م. و احمدی، ا. (۱۳۹۴). «سازه‌های مؤثر بر موفقیت صندوق‌های اعتبارات خرد در توانمندسازی اقتصادی زنان روستایی شهرستان فیروزکوه»، *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، ۴۷(۴)، ۷۵۲-۷۷۲.
- قربانی، ف؛ انصاری، ح. و محسنی، ر. (۱۳۹۸). «فراتحلیل جامعه‌شناختی نیازها و اولویت‌های زندگی زنان سرپرست خانوار با تأکید بر احساس امنیت اجتماعی». *مطالعات امنیت اجتماعی*، ۱۰(۵۷)، ۱-۳۷.
- قنبری، م. (۱۳۹۶). «مرلویونتی و گردش دیالکتیکی پدیدارشناسی». *شناخت*، ۷۶(۱۰)، ۱۴۷-۱۶۸.
- کرمانخانی، ش؛ شکرپیگی، ع. و رحمانی خلیلی، ا. (۱۳۹۹). «تحلیل تجربه زیسته زنان سرپرست خانوار از زلزله استان کرمانشاه». *زن در توسعه و سیاست*، ۱۸(۳)، ۴۳۱-۴۶۲.
- گلدنبرگ، ا. و گلدنبرگ، ه. (۱۳۹۸). *خانواده‌درمانی*، ترجمه حمیدرضا حسین‌شاهی براواتی و سیامک نقش‌بندی، تهران: روان.
- گی، ر. (۱۳۹۱). *جامعه‌شناسی تالکوت پارسونز*، ترجمه عبدالحسین نیک‌گهر، تهران: نی.
- مجدآبادی، ا؛ نیک پیمان، ن؛ حضرتی گنبد، س؛ نوری، ف. و نوعی محمدباقر، ا. (۱۳۹۸). «کیفیت زندگی زنان سرپرست خانوار در ایران: یک مطالعه مروری»، *پژوهش پرستاری ایران*، ۱۱(۶۲)، ۵۸-۶۵.
- معیدفر، س. و حمیدی، ن. (۱۳۸۶). «زنان سرپرست خانوار: گفته‌ها و آسیب‌های اجتماعی»، *علوم اجتماعی*، ۳۲(۱۵)، ۱۳۰-۱۴۵.
- ملاابراهیمی، ع. و روشنفکر، ا. (۱۳۸۸). «نگرشی بر حضور زنان لبنانی در عرصه فرهنگی»، *پژوهش‌نامه زنان*، ۱(۲)، ۱۰۷-۱۱۷.
- مهاری، ی. و دادخواه، م. (۱۳۹۹). معرفی و ارزیابی نظریه سعیدیان، ف. و نیلی، م. (۱۳۹۱). «بررسی تأثیر آموزش ابراز وجود بر سازگاری اجتماعی و خودپنداره مثبت زنان سرپرست خانوار»، *مطالعات روان‌شناسی بالینی*، ۲(۶)، ۱-۲۶.
- سفیری، خ؛ احیایی، پ. و مرکزی، آ. (۱۳۹۹). «بررسی جامعه‌شناختی احساس طردشدگی زنان در بین خانواده‌های زن سرپرست تحت پوشش اداره بهزیستی شهر مشهد». *مطالعات اجتماعی روان‌شناختی زنان*، ۱۸(۱)، ۶۵-۱۰۴.
- سید شریفی، م؛ نوابی‌نژاد، ش. و فرزاد، و. (۱۳۹۸). «مقایسه اثربخشی رویکرد هیجان‌مدار و طرح‌واره درمانگری بر خودکارآمدی والدگری مادران سرپرست خانواده». *علوم روان‌شناختی*، ۱۸(۷۶)، ۴۰۷-۴۱۵.
- شادی‌طلب، ژ. و گرابی‌نژاد، ع. (۱۳۸۳). «فقر زنان سرپرست خانوار»، *پژوهش زنان*، ۱(۸)، ۴۹-۷۰.
- شالچی، س. و عظیمی، م. (۱۳۹۸). «مطالعه زنانه‌شدن فقر در ایران ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۵». *پژوهش زنان*، ۱۰(۲)، ۱۱۳-۱۴۲.
- شعبانی‌ورکی، ب. و کاظمی، ص. (۱۳۸۹). «پژوهش کیفی؛ روش یا بوش»، *راهبرد فرهنگ*، ۱۹(۵۴)، ۳۳-۵۸.
- شیانی، م. و زارع، ح. (۱۳۹۸). «فراتحلیل مطالعات زنان سرپرست خانوار در ایران»، *مطالعات جامعه‌شناسی*، ۲۶(۲)، ۶۷-۹۷.
- صادقی، ر. و ولدوند، ل. (۱۳۹۴). «جنسیت و مهاجرت: تحلیل جامعه‌شناختی تفاوت‌های جنسیتی در مهاجرت‌های داخلی در ایران»، *جامعه‌شناسی معاصر*، ۴(۷)، ۵۵-۷۸.
- عاطفی هنزنی، ق؛ شکرپیگی، ع. و احمدی، ا. (۱۴۰۰). «تدوین مدل سلامت اجتماعی براساس حمایت اجتماعی و اعتماد اجتماعی در زنان سرپرست خانواده»، *مطالعات ناتوانی*، ۱۱(۳۴)، ۱-۱۰.
- غلامی، س؛ احمدی، س. و محمدی، ح. (۱۳۹۸). «تأثیر آموزش برنامه سبک زندگی اسلامی بر میزان آگاهی از مؤلفه‌های سبک زندگی و تغییر الگوی رفتاری خانواده در

خانوار: یک پژوهش کیفی (نمونه موردی زنان مطلقه سرپرست خانوار شهر فارس)، پژوهش‌نامه زنان، ۹(۲۴)، ۱۸۱-۲۱۱.

یوسفی، ع. (۱۳۸۸). «تأملی بر مرزبندی اجتماعی فضای شهری مشهد: طبقه‌بندی منزلتی نواحی شهر مشهد»، علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد، ۲(۱۴)، ۶۱-۹۱.

References

- Allison, G., and Dodson, B. (2010). *Urban advantage or Urban penalty? A case study of female-headed households in a South African city*. New York: National Center for Biotechnology Information, U. S. National Library of Medicine Press.
- Afshani, S.A.R., and Fatehi, E. (2017). An investigation of socio-cultural factors influencing women householder abilities in the city of Tabriz. *Women and Society*, 7(27), 19-38 [In Persian].
- Amirfaryar, M., Forozan, S., and Hosseini, S. (2009). Study on the mental health of women heads of households covered by the welfare organization of Tehran. *Social Research Journal*. 2(3), 117-137. [In Persian]
- Atefi-Hanzani, A., Shekarbeigi, A., and Ahmadi, A. (2021). Development of social health model based on social support and social trust in women heads of family. *Journal of Disability Studies*, 11 (34), 1-10 [In Persian]
- Auspurg, K., Iacovou, M., and Nicoletti, C. (2017). Housework share between partners: Experimental evidence on gender-specific preferences. *Journal of Social Science Research*, (66), 118-139.
- Bem, S.L. (1981). Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Journal of Psychological Review*, 88(4), 354-364.
- Bryan, L. (2020). Women's support networks: A review of the literature. *Journal of Women & Aging*, 32(1), 1-16.
- Bryan, L.A., Fitzpatrick, J., Crawford, D.W., and Fischer, J.L. (2001). The role of network support and interference in women's perception of romantic, friend, and parental relationships. *Sex Roles*, 45, 481-499.
- Cohen, S., and McKay, G. (1984). *Social support, stress and the buffering hypothesis: A theoretical analysis*. In A. Baum, S. E. Taylor, & J. E. Singer (Eds.), *Handbook of psychology and health* (pp. 253-267). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Chen, F., Bao, L., Lin, Z., Zimmer, Z., Gultiano, S., and Borja, J. (2017). Double burden for women in mid-and later life: evidence from time-use profiles in Cebu, the Philippines. *Journal of Ageing and*

مطالعات فرافرهنگی هافستد. مجله راهبرد فرهنگ، ۱۳(۵۰)، ۱۹۹-۲۲۵.

موسوی جهان‌آبادی، ع.؛ طیبی، ز.؛ مه‌رام، ب. و مدرس‌غروی، م. (۱۳۹۷). «الزامات و چالش‌های اجرایی و اخلاقی پژوهش با کودک: ارائه نمونه الگوی مشارکتی برای پژوهش در حوزه جنسیت»، تفکر و کودک، ۹(۱)، ۱۱۵-۱۴۶.

میری، ه.؛ زنجانی، ح. و ذالقدر، خ. (۱۳۹۸). «مقایسه تأثیر حمایت‌های اجتماعی بر سلامت اجتماعی زنان سرپرست و غیرسرپرست خانوار شهر مشهد». علوم روان‌شناختی، ۱۸(۸۴)، ۲۲۹۵-۲۳۰۲.

نازک‌تبار، ح.؛ ملانیا جلودار، ش. و حسینی درونکلایی، س. (۱۳۹۴). «تحلیلی بر نوسازی و کارکرد خانواده در استان مازندران»، مطالعات زن و خانواده، ۳(۲)، ۱۲۱-۱۴۹.

نامنی، ا.؛ کشاورز افشار، ح.؛ حیدری، ح. و فطوره‌چی، ش. (۱۳۹۸). «اثربخشی تلفیق دو رویکرد واقعیت‌درمانی و معنادرمانی به شیوه گروهی بر کیفیت زندگی و سازگاری روان‌شناختی زنان سرپرست خانوار»، پژوهش‌های کاربردی روان‌شناختی، ۱۰(۱)، ۸۳-۹۶.

نصیری، ف. و عبدالملکی، ش. (۱۳۹۵). «تبیین ارتباط حمایت اجتماعی ادراک شده با کیفیت زندگی با نقش میانجی استرس ادراک شده در زنان سرپرست خانوار شهر سنندج»، جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۷(۴)، ۹۹-۱۱۶.

ویسانی، ی.؛ دل‌پیشه، ع.؛ سایه‌میری، ک.؛ نادری، ز. و سهراب‌نژاد، ع. (۱۳۹۳). «ارتباط کیفیت زندگی زنان سرپرست خانوار با وضعیت اقتصادی-اجتماعی آنان»، مداخله‌های اجتماعی، ۳(۱)، ۲۷-۳۳.

همایی، ر. و سیاحی، م. (۱۳۹۹). «اثربخشی آموزش توانمندسازی فردی بر خودکارآمدی، کارآفرینی و انسجام خانواده در زنان سرپرست خانوار». زن و جامعه، ۱۱(۴۴)، ۲۸۹-۳۰۸.

همتی، ر. و کریمی، ز. (۱۳۹۷). «زنان مطلقه و تجربه سرپرستی

- Journal of Woman and Society*, 11(44), 289-308. [In Persian]
- Hupcey, J. E. (1998). Clarifying the social support theory- research linkage. *Journal of Advanced Nursing*, 27(6), 1231-1242.
- Jafari, A., Jafari, S., and Hosseini, S. (2016). Effectiveness of psychological empowerment in reducing anxiety and improving the executive functions of women with addicted husbands. *Culture Quarterly of Counseling and Psychotherapy*. 8(32), 89-109 [In Persian]
- Jalilian, N., and Popzen, A. (2018). Obstacles and limitations to the success of the self-sufficiency and entrepreneurship projects of the Imam Khomeini (RA) Relief Committee, the case of women heads of households in Harsam district, Islamabad Gharb city. *Space Economy and Rural Development Quarterly*. 8(24), 65-78 [In Persian]
- Julka, N. (2019). Social support and education groups for single mothers: a randomized controlled trial of a community-based program. *Canadian Medical Association Journal*, 173(12), 145-165.
- Karamkhani, S., Shekarbeigi, A., and Rahmani, E. (2020). Analysis of lived experience of female-headed households from Kermanshah earthquake. *Woman in Development & Politics*, 18(3), 431-462. [In Persian]
- Kaufman, G., and White, D. (2020). What makes a good job? gender role attitudes and job preferences in Sweden. *Journal of Gender*, 32(4), 279-294.
- Kulkarni, V.S. (2021). Women's empowerment and microfinance: An Asian perspective study. *Journal Occasional Paper*, 13, 1-42
- Lavoie, M. (2016). Crisis financia, distribution de renda e reflexão pelos lazáros. *Cadernos do Desenvolvimento*, 10 (16), 147-170.
- Lips, H. M. (2020). Sandra bem: Naming the impact of gendered categories and identities. *Sex Roles*, 76(9-10), 627-632.
- Majd-Abadi, A., Nikpeyma, N., Hazrati Gondad, S., Noori, F., and Noei Mohammad-Bagher, E. (2019). Quality of life of head-of-household women iniran: a review study. *Iranian Nursing Research*, 14 (5), 58-65 [In Persian].
- Maharati, Y., and Dadkhah, M. (2020). A review on Hofstede Culture's Consequences study. *Strategy for Culture*, 13(50), 199-225 [In Persian].
- Minuchin, S. (1981). *Family therapy techniques*. Harvard University Press.
- Miri, H. S., Zolghadr, K., and Qasemi A. (2020). A comparison of the effect of social support on the social health of female - headed and non - headed households in mashhad. *Journal of Psychological Science*, 18(84), 2295-2302. [In Persian]
- Moidfar, S., and Hamidi, N. (2013). Women head of the household: unsaid and social damage. *Social Sciences Letter*, 15(33), 131-158 [In Persian].
- Society*, 38(11), 2325-2355.
- Dinella, L.M., Fulcher, M., and Weisgram, E.S. (2019). Sex-typed personality traits and gender identity as predictors of young adults' career interests. *Journal of Archives of Sexual Behavior*, 43(3), 493-504.
- Donnelly, K., and Twenge, J.M. (2017). Masculine and feminine traits on the Bem Sex-Role Inventory, 1993-2012: A cross-temporal meta-analysis. *Sex Roles*, 76(9-10), 556-565.
- Czarniawska, B., Cwikla, M., and Pałasz, M. (2021). Posthumanism and management. non-human, more-than-human, and posthuman organizing. *Culture Management*, 23(1), 111-116.
- Forozan, S., and Biglerian, A. (2001). Women head of household: opportunities and challenges. *Women's Journal*, 1 (5), 203-234 [In Persian].
- Gay, R. (2011). *Talcott parsons sociology*, Trans by. Abdul-Hossein Nikgozar, Tehran: Ney. [in Persian]
- Ghanbari, M. (2017). Merleau-pony and dialectical turn of phenomenology. *Journal of Recognition*, 10(1), 147-168 [In Persian].
- Gholami, S., Ahmadi, S., and Mohammadi, H. (2018). Effect of teaching Islamic lifestyle program on the level of awareness of lifestyle components and changing the family behavior pattern in female heads of the household. *Women and Family Quarterly*, 14 (74), 7-22 [in Persian]
- Ghorbani, F., Ansari, H., and Mohseni, R.A. (2019). Sociological meta-analysis of the needs and priorities of the lives of female headed households with an emphasis on the sense of social security, *Societal Security Studies*, 10(1), 1-37. [In Persian]
- Goldenberg, I., and Goldenberg, H. (2016). *The therapeutic family*, translated: Hamid Reza HosseinShahiBarvati and SiamakNaqshbandi, Tehran: Ravan. [In Persian]
- Haji Hasani, M., and EkhtiariAmiri, R. (2021). Empowering women heads of households in chaharmahal and bakhtiari province for participate in labor market. *Women Police*, 15(34), 29-50 [In Persian].
- Hemmati, R., and Karimi Z. (2018). Divorced Women and Family Supervision Experience: A Qualitative Study (Case study: divorced family-headed women of Farsan. *Women Studies*, 9(24), 181-211. [In Persian]
- Heydarkhani, H., Hekhritian, M., Ghanbari, N., and Parandin, S. (2015). Investigation of the effect of different dimensions of social support on the social health of women heads of households in rural areas of Kermanshah. *Journal of Social and Cultural Development Studies*. 5 (2), 31-57 [In Persian]
- Homaei, R., and Sayyahi, M. (2021). The effectiveness of individual empowerment training on Self-efficacy, entrepreneurship and family cohesion in female heads of the household of Ahvaz. *Quarterly*

- differentials in internal migration in Iran. *Contemporary Sociological Research*, 4(7), 55-78 [In Persian]
- Saeidmanesh, M., and Madayeni, L. (2019). Mindfulness-based cognitive therapy on depression, anxiety and resilience of depressed female-headed households in Tehran. *Disability Studies*, 9(1), 1-8 [In Persian].
- Safiri, K., Ehyaei, P., and Markazi, A. (2020). Sociological study of the sense of exclusion in female-headed households supported by welfare office in Mashhad. *Women's Studies Sociological and Psychological*, 18(1), 65-104. [In Persian]
- Seyyed Sharifi, M., NavabiNezhad, S., and Farzad, V. (2019). Comparison of the effectiveness of emotional - focused and schema therapy approach on the self-Efficacy of parenting in mothers of the household head, *Journal of Psychological Science*, 18(76), 407-415 [In Persian].
- Saedyan, F., and Nili, M.R. (2011). Investigating the effect of self-expression training on social adjustment and positive self-concept of women heads of households. *Clinical Psychology Studies*, 1(5), 1-26 [In Persian].
- Shabani-Verki, B., and Kazemi, S. (2010). Qualitative research, Rosh or Bush. *Culture Strategy Quarterly*, 19 (54), 33-58 [In Persian].
- Shadi-Talab, J., and Gara-Najad, A. (2002). Poverty of female household heads. *Women's Research Quarterly*, 1 (8), 49-70 [In Persian].
- Shalchi, S., and Azimi, M. (2019). The feminization of poverty in Iran In the last three decades. *Women Studies*, 10(28), 113-142 [In Persian].
- Shiyani, M., and Zare, H. (2020). A meta-analysis of female-headed household studies in Iran. *Sociological Review*, 26(2), 67-97 [In Persian].
- Tariq Bashir, D., and Singh, R. (2018). Working conditions of female-headed households in jammu and kashmir, with special reference to district budgam. *International Journal of Research & Review*, 24, 153-163.
- Varley, A. (2016). Women heading households: Some more equal than others?. *Journal World Development*, 24(3), 505-520.
- Veisani, Y., Delpisheh, A., Sayehmiri, K., Shahbazi, N., Naderi, Z., and Sohrabnejad, A. (2014). Relationship between socioeconomic status and quality of life in the female-headed households. *Socialworkmag*, 3(1), 27-33 [In Persian].
- Wood, W., and Eagly, A.H. (2019). Two traditions of research on gender identity. *Journal of Sex Roles*, 73(11-12), 461-473.
- Yousefi, A. (2009). Thinking about the social demarcation of the urban space of Mashhad: status classification of the districts of Mashhad city. Molla Ebrahimi, E., and RoshanFakhr, A. (2008). An attitude towards the presence of Lebanese women in cultural fields. *Women In Culture And Art (Women's Studies)*, 1(2), 107-117 [In Persian].
- Moussavi Jahanabadi, A.S., Tabibi, Z., Mahram, B., and ModaresGharavi, M. (2019). The comprehension of femininity in private and public realms by 3 to 6-year-old children in Mashhad. *Journal Of Social Sciences*, 15(2), 305-343 [In Persian].
- Nameni, E., Keshavarz, H., Heydari, H., and Fatoorchi, S. (2019). The effectiveness of combining reality therapy and logo therapy approaches on the quality of life and psychological adjustment of female householders. *Applied Psychological Research*, 10(1), 83-96 [In Persian].
- Narayana, N., Nair, M. K. S., and Legwale, O.C. (2015). Factors determining savings of women-headed households in botswana. *International Journal of Economic Issues*, 8(2), 55-62.
- Nasiri, F., and Abdulmaleki, Sh. (2015). Explaining the relationship between perceived social support and quality of life with the mediating role of perceived stress in women heads of households in Sanandaj. *Journal of Applied Sociology*, 27 (4), 116-99 [In Persian]
- Naz-Tabar, H., Melania Jolodar, S., and Hosseini Doronkalai, S. (2014). An analysis of the modernization and functioning of the family in Mazandaran province. *Women and Family Studies Quarterly*, 3 (2), 121-149 [In Persian]
- Parvandi, A., and Arefi, M. (2018). Prediction of psychological well-being based on hope and perceived social support among women-headed households. *Woman and Family Studies*, 2(14), 89-114 [In Persian].
- Procidano, M., and Heller, K. (1983). Measures of perceived social support from friends and from family: Three validation studies. *American Journal of Community Psychology*, 11(1), 1-24.
- Qadiri Masoum, M., and Ahmadi, A. (2014). Effective structures on the success of microcredit funds in the economic empowerment of rural women in Firouzkoh. *Human Geography Research Quarterly*, 47 (4), 752-772 [In Persian].
- Rafatjeh, M., and Rabiei, M. (2016). Studying the experience of playing the role of the job - family by female-headed households with an emphasis on subway female peddlers. *Refahj*.16 (62), 143-186 [In Persian].
- Rowshani, S., Tafta, M., Khosrav, Z., and Khademi, F. (2020). Effective conditions on female-headed households' life in iran and solutions to reduce injuries. *Quarterly Journal of Social Studies and Research in Iran*, 9(3), 693-717 [In Persian].
- Sadeghi, R., and Valadvand, L. (2015). Gender and migration: A sociological analysis of gender

-
- Journal of Social Sciences of Ferdowsi University of Mashhad*, 2 (14), 61-91 [In Persian]
- Zare, R., and Safari Dashtaki, M. (2019). Design of a social entrepreneurship paradigm model with an approach to empowerment of female household heads, imam khomeini relief foundation, fars province (Case Study: The Imam Khomeini relief foundation of fars province. *Woman in Development and Politics*, 17(1), 147-171 [In Persian].

